

*AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ*

GƏNCƏ DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

SƏDNİK PAŞA PİRSULTANLI

***Azərbaycan
folklorunda
gülüş***

*Gəncə Dövlət Universitetinin Nəşriyyat
şöbəsinin 08 iyun 2010-cu il tarixli
qərarı ilə çap olunur*

GƏNCƏ – 2010

Redaktor: *prof. Bəhlul Abdulla*

Sədnik Paşa Pirsultanlı

Professor, filologiya elmləri doktoru

“Azərbaycan folklorunda gülüş”

130 səh.

G DU- nəşriyyatı - 2010

EL 03

0008

008.08.06.2010

Sədnik Paşa Pirsultanlı

Giriş

«Azərbaycan folklorunda gülüş» mövzusu işlənirlərkən təmsil, lətifə, qaravəlli, meydan tamaşaları və digər folklor janrlarından örnəklər burada təhlilə cəlb edilmişdir. Ancaq bizim tədqiqat üçün əsas gülüş mənbəyi olan təmsillər və lətifələr tədqiqatın özəyi kimi götürülmüşdür. Təmsillər alleqorik şəkildə olmaqla, ən qədim janrdır. Ayrı-ayrı şairlərimiz tərəfindən təmsillər nəzmə çəkilərək, yenidən işlənmiş və bunlara onların subyektiv mülahizələri əlavə edilmişdir. Yazılı ədəbiyyatda işlənmiş təmsillər tədqiqata cəlb edilsə də, xüsusi inkişaf yolu ilə tarixə yoldaşlıq edən ağız ədəbiyyatında yaşayan təmsillər son zamanlara qədər toplanmamış, nəşr edilməmiş və tədqiq olunmamış qalmışdır. İlk dəfə olaraq həmin bədii nümunələr tədqiqata cəlb edilir və münasibət bildirilir. Ölbəttə, folklorlarda əsas gülüş mənbəyi təmsillər və lətifələrdir. Məhz əsər təmsillər və lətifələr üzərində qurulmuşdur.

Sovet dönəmində yaranmış müasir təmsil nümunələri, nəinki nəşr edilmiş, hətta, yaddaşlarda belə qorxa-qorxa müəyyən həvəskarlar tərəfindən qorunub saxlanmış və müstəqillik əldə edildikdən sonra həmin nümunələr toplanılmağa başlanılmışdır. Sovet dönəmində yaranan təmsilləri oxuyanda insanı heyrət bürüyür. Xalq necə də qorxmazdır. O, hər bir hadisəyə vaxtında öz münasibətini bildirir, olmuş hadisələri bədii əsərə çevirir, pünhan şəkildə olsa da, xalq arasında yayır. Məhz XX əsrdə yaranan lətifələri və təmsilləri biz çətinliklə də olsa toplayıb, 1992-ci ildə nəşr etdirdiyimiz «Azərbaycan xalq söyləmələri»¹ kitabına daxil edə bilmişik. Folklorşünas-alim Bəhlul Abdulla nəşr etdirdiyi iki cildlik «Folklor antologiyası» kitabından bir neçə nümunə seçib daxil etmişdir. Bunun özü sübut edir ki, ən qiymətli nümunə kimi lətifə diqqəti cəlb etməkdədir. Bununla kifayətlənmək olmaz ki, xalq arasında adını çəkdiyimiz elə bu təmsillər mövcuddur. Əksinə, yurdumuzu gəzərkən,

¹ «Azərbaycan xalq söyləmələri», (Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı) «Azərnəşr» 1992

təmsil axtarışına çıxarkən yəqin ki, daha gözəl nümunələrə rast gəlinəcəkdir. Bəri başdan deyirəm ki, buna böyük ehtiyac vardır. Bunlar uşaqlarımızın tərbiyəsi üçün, maraq dairələrini artırmaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Biz yuxarıda qeyd etdik ki, folklorumuzda gülüş mənbəyi olaraq təmsillər və onlarla yanaşı olaraq lətifələrimiz mühüm yer tutur. Əlbəttə, qarşıda Molla Nəsrəddin və ya Bəhlul Danəndə lətifələrini təhlil və tətqiq etmək nəzərdə tutulmur. Burada tədqiqata cəlb edilən XX əsrdə yaranan lətifələrdir. XX əsrin lətifə qəhrəmanı kimi, Karağan Usub, Unnu Ağca, Dabravol Qasım, Künə Dəmir mühüm yer tutur. Bunlarla da lətifə yaradıcıları tamamlanmır, Gəncəli Bəməzə Musa, Daşkəsənli Dəvral Ələsgər, Göyçədən Göygöl rayonuna köçmüş Bəhram Qamanov, Tovuzlu Hıçqırıqlı Məhəmməd, Qarğa Məcid el arasında lətifə ustaları kimi tanınırlar. Bunların lətifələrini toplayaraq «Gəncəbasar lətifələri»¹

¹ «Gəncəbasar lətifələri», (Toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşa Pirsultanlı) «Ağah», 2005..

(2005) əlavə etmək lazımdır. «Gəncəbasar lətifələri» özlüyündə bir dissertasiya mövzudur. Gələcək folklor həvəskarları bu yolla gedərək lətifələrimizi səmərəli şəkildə toplayıb nəşr etdirməklə tədqiqata cəlb etməlidirlər. Biz hələlik mövcud təmsil və lətifələr əsasında öz əsərimizi qurduq.

Bu lətifələrin çoxu insana hadisə təsiri bağışlayır. Çünki onların yarandığı dövrdən çox az vaxt keçib. İllər keçəcək bu lətifələr daha geniş ölçüdə yayılıb, dildən-dilə düşəcək, eldən-elə köçəcək, ağızda, dildə cilalanaraq, yeni bədii boyalar alıb və hər biri mükəmməl bir əsərə çevriləcəkdir. Məlumdur ki, folklorlarda hər bir şifahi xalq örnəkləri bir fərd tərəfindən yaradılır, ağızdan-ağıza, dildən-dilə düşür, yurdun hər tərəfinə yayılır. Bütün təbəqələr tərəfindən eşidilir, oradan hər kəs öz payını götürür. Məclislərdə onlardan misal gətirilir, nəhayət, zaman keçdikcə ümumxalq malına çevrilir. «Folklor qazanında» qaynayıb bişdikdən sonra hamı tərəfindən sevilərək nadir xalq inciləri kimi qəbul edilir.

Bu əsərin əsasını təmsillərin və lətifələrin tədqiqi təşkil edir. Ona görə də əvvəl

təmsilərin mövqeyindən, sonra isə lətifələrin ictimai dəyərindən söz açacağıq. Təmsillər haqqında müxtəsər olaraq aşağıdakıları demək olar:

Təmsilin tarixi obrazlı sözün tarixi qədər qədimdir. Təmsil həm Şərqi, həm də Qərbi ədəbiyyatında, həm şifahi, həm də yazılı bədii nümunələrdə, həm ən qədim dövrlərdə, həm də bizim günlərdə mövcud olan ciddi, kəskin, fəal və böyük ictimai-əxlaqi təsirə malik ədəbi formadır. Bir ədəbi forma, bir janr kimi təmsilin müəyyən olmuş poetikası, tələbləri, normaları, spesifik tematikası, üslubu və surətlər aləmi, dünyaca məşhur nümayəndələri vardır. Təmsil janrının ayrıca bir ədəbi janr kimi formalaşmış, xüsusi mövqe qazanmasında şifahi təmsil təcrübəsi, yazılı ədəbiyyatla müştərək əlaqə nəticəsində təmsil janrı güclü bir dünyəvi ədəbi forma kimi kamala çatmışdır. Qeyd edilməlidir ki, təmsil janrı olaraq bir zərurət kimi meydana gəlmişdir.

Təmsillər yurdumuzun hər yerində yox, daha çox Ucar və Kürdəmirin Şilyan kəndlərində, Gədəbəyin ayrı-ayrı kəndlərində və başqa bölgələrdə yayılmışdır. Onu

da qeyd etmək lazımdır ki, təmsillərə nisbətən lətifələr daha kütləvi janrdır və o, xalq arasında daha geniş yayılmışdır.

Biz araşdırmalarımızda Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə lətifələrindən deyil, XX əsrdə yaranmış müasir lətifələrdən bəhs etmişik. Daha doğrusu, «Gəncəbasar lətifələri»nin qəhrəmanları olan Karağan Usub, Unnu Ağca, Dabravol Qasım və Künə Dəmir kimi lətifə yaradıcılarının həyat və yaradıcılığından danışılmış, geniş şəkildə tədqiqata cəlb edilmiş, onların həyatına və yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Biz indidən deyə bilərik ki, «Gəncəbasar lətifələri» gələcəkdə daha böyük tədqiqat obyektinə çevriləcəkdir. Burada zəngin bədii material toplanılmışdır.

Əlbəttə, yetərinə axtarışlar yenə də davam edir. Qarğa Məcidin, Hıçqırıqlı Məhəmmədin, Dəvral Ələsgərin, Bəmzə Musanın, Bəhrəm Qamanovun lətifələrindən əldə olan nümunələr göstərir ki, onların yaradıcılığı da diqqət mərkəzinə çəkilməli və lətifələri toplanılıb nəşr olunmalıdır. Qabaqcadan deyə bilərik ki, Şirvan lətifələri də yaxın zamanlarda işıq üzü görəcəkdir.

Belə olduqda XX əsrə əhatə edən lətifələr toplusu meydana çıxacaqdır ki, o da gənc tədqiqatçıların əlindən tutacaqdır.

Azərbaycan folklorşünaslığında indiyə qədər Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə lətifələrindən söz açılmışdır. XX əsr lətifələrinin tədqiqi folklorşünaslığımızda yeni mövzüdür. Bu maraqlı mövzu özünün neçə-neçə istedadlı tədqiqatçıları gözləyir.

Azərbaycan türklərinin folklorunda gülüşün mənbəyi olan təmsillər və lətifələr, xalq ədəbiyyatında olan təmsillər və XX əsrdə yaranmış ünvanı bəlli lətifələr və lətifə yaradıcılarının həyatı maraqlıdır.

Əsər giriş, iki fəsil və nəticədən ibarətdir.

I FƏSİL

Azərbaycan folklorunda gülüş

Söhbət Azərbaycan türklərinin folkloru daxilində gülüş üçün qaynaq olan xüsusi folklor janrlarından gedir. Bu janrlar içərisində elələri var ki, adını çəkən kimi dərhal gülüş yada düşür. Lakin, elə folklor janrları vardır ki, gülüş onların məzmunundan doğur. Bizə görə, Azərbaycan türklərinin folkloru daxilində aşağıdakı janrlar gülüş üçün tükənməz qaynaqlardır:

Təmsil

Lətifə

Qaravəlli

Meydan tamaşaları

Yanıltmaclar

Xalq dramları

Atalar sözü və məsəllər

Təmsillər. Bizcə, adlarını qeyd etdiyimiz folklor janrları içərisində ən qədimi təmsillərdir. Ali təhsil hazırlıq kurslarının dinləyiciləri üçün dərs vəsaiti kimi nəşr olunan «Ədəbiyyat» kitabının müəllifləri Möhsün Nağısoylu və Rəhman Quliyev «Ədəbi növlər və

janrlar» bölməsində təmsillərdən də bəhs edirlər. Onların elmi mülahizələrinin bəzi cəhətləri düzgün mövqedən izah olunur, bəziləri isə natamam görünür. Onlar doğru qeyd edirlər ki, təmsil epik növün ən qədim janrlarından biridir. Təmsil həcmcə kiçik olur, lakin dərin məna ifadə edir. Təmsilin əsas xüsusiyyəti tənqidi və satirik mövzuda olmasıdır. Həmin müəlliflərin fikrindəki yanlışlıq ondan ibarətdir ki, guya təmsil təkcə nəzmlə yazılır. Onlar fikirlərini, elmi mülahizələrini əsaslandırmaq üçün yazırlar ki, ədəbiyyatımızda təmsilin ilk nümunələrinə N.Gəncəvinin «Sirlər xəzinəsi» poemasında rast gəlirik, A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani və M.Ə.Sabir də qələmlərini təmsil janrında sınımışlar. Müəlliflər nəzərə almalıdırlar ki, folklor daxilində təmsil epik növ kimi nəslə yaradılır. Yuxarıda adı çəkilən müəlliflər təmsil mövzularını folklorlardan alıb nəzmə çəkmişlər. Cəsarətlə qeyd etmək olar ki, şairlər tərəfindən qələmə alınan təmsillərin mövzu dairəsi xeyli kiçilmiş, bir qədər də xalq deyimlərindən uzaqlaşaraq şəxsi subyektə uyğun şəkildə verilmişdir. Lakin burada əhəmiyyətli cəhət odur ki, hər bir təmsil yazan şair sonda öz qənaətlərini və nəticələrini ifadə edir ki,

bunlar da təmsilin əxlaqi-tərbiyəvi təsir gücünü ifadə edir.

Müəlliflərin təmsil janrının xalq ədəbiyyatı daxilində bu qədər geniş yayılmasından bəhs etmələri onunla bağlıdır ki, şifahi xalq ədəbiyyatı daxilində yaşayan təmsillər vaxtında toplanıb nəşr edilməmişdir.

Bizim uzun illərdən bəri xalqdan topladığımız təmsillər «Azərnəşr» tərəfindən 1992-ci ildə nəşr edilmiş «Azərbaycan xalq söyləmələri» kitabına daxil edilmişdir.

Kitaba daxil edilmiş təmsillərin üzərində zamanın möhürü vardır. Burada ayrı-ayrı heyvanlar, bitkilər və digər canlılar insan kimi şəxsləndirilib danışdırılır və onların timsalında cəmiyyətdə olan yaramaz insanların eyibləri müxtəlif hərəkət və danışqlar vasitəsilə açılıb göstərilir. Burada tülkü hiyləgər, ayı axmaq, canavar sadələvh, çaqqal arada vurnuxan, dəvə və at müdrik və s. şəkildə şəxsləndirilir. «Ayı və Tülkü» təmsilində deyilir: İki dağın arasında olan uçurumun kənarı ilə Ayı və Tülkü üzüyuxarı çıxırlar. Hər ikisi acdır. Tülkü hiss edir ki, Ayı aclığa tab gətirməyib, onu parçalayacaqdır. Odur ki, hiyləyə əl atır, yalandan hönkürə-hönkürə ağlamağa başlayır. Ayı soruşur:

- Tülkü niyə ağlayırsan?

Tülkü deyir:

- Mənim Tülkü atam, sənin atan Ayı əmim və mən bu yerlə üzüyuxarı gedirdik. Acdığımızı görüb Ayı əmim bu dağdan o dağa hoppanıb elə ov ovladı ki, hər üçümüz doyunca yedik.

Ayı dedi:

- Bundan ötrü ağlamağa dəyməz, mən də hoppanaram.

Bunu deyib uzaq məsafəyə doğru hoppandı, lakin yerə düşüb büsbütün taqətini itirdi. Hiyləsi baş tutan Tülkü Ayıya dedi:

-Mən sevinirəm ki, əmim oğlu gözüm baxa-baxa mənim yolumda canını fəda etdi. Deyirəm, əmioğlu, sən ölürsən, daha mən niyə ölüm?

Tülkü Ayının ayaq tərəfindən cəmdəyini söküb yeməyə başladı. Ayı onun hiyləsini gec də olsa başa düşüb dedi:

- Döşüm daha yağlıdır.

Ayı istəyirdi ki, döşünə yaxın gələndə Tülkünün başını ağızına alıb qoparsın və ondan intiqam alsın. Tülkü dilləndi:

- Əmi oğlu, sən narahat olma, cəmdəyini aşağıdan sökə-sökə döşünə də gəlib çatacağam»

Tülkünün hiylələri heç də həmişə qələbə ilə nəticələnmiş. Bəzən özü öz hiyləsinin toru-

na düşür. «Şir, Tülkü və Çaqqal» təmsilində olduğu kimi: «Şirlə Tülkü böyük bir ormanlıqda gəzirdilər. Tülkü dərindən ah çəkdi, bunu eşidən Şir soruşdu:

- Sən niyə ah çəkdin, ay Tülkü lələ?

- Eh, mənə bəxtəvərlik verirlər ki, Şirlə gəzir. Amma bilmirlər ki, yediyim sür-sümük və bağırsaqdır.

Şir soruşdu:

- Bəs könlündən nə keçir?

- Bu meşədə vəhşi qulanlar (atlar) yaşayır.

Şir dedi:

- Onun birini döşləyib qənşərimə gətir. Mən o vaxta qədər gərdiş edəcəyəm ki, quyruğum düz dursun, gözlərimi tamam qan tutsun. Bu əlamətlər yaranan kimi qulanın belini basıb qıracağam.

Şir dediyinə əməl etdi. Tülkü yenə də ah çəkdi. Şir dedi:

- Bəs bu ikinci ah nədən ötrü idi?

Tülkü dedi:

- Sənin zəhmindən boğazımdan bir tikə keçmir. Bu qulanı mənə ver, sərbəst yeyim.

Şir meşənin yamacına çəkildi. Tülkü qulanın ətindən yeyib şəlləndi. Elə bu vaxt Çaqqal gəlib çıxdı. Tülkü öyünə-öyünə dedi:

- Bu qulanı özüm ovlamışam, necədir?

Çaqqal yalvarmağa başladı:

- Nə olar mənim üçün də bir qulan ovla.

Çaqqal bir qulanı qova-qova Tülkünün bərabərinə gətirdi. Tülkü dedi:

- Mən gərmiş eləyəcəyəm, quyruğum tamam düz duranda mənə de.

Tülkü gərmiş etməyə başladı. Çaqqaldan quyruğunun düz durub-durmadığını soruşdu. Çaqqal baxıb güldü:

- Allah sənəin şələ quyruğunu vursun, yerlə sürünür.

- Bax gör, gözlərim tamam qandırmı?

Çaqqal dedi:

-Yalansa gözlərin kor olsun.

Tülkü ona bildirdi ki, sən bilməzsən, quyruğum düz durur, gözlərim də tamam qandır, mən ova başlayıram.

Tülkü bunu deyib Şir kimi qulanın üzərinə hoppandı, vəhşi qulan onun qulağının dibindən bir təpik vurub öldürdü. Çaqqal Tülküyə baxıb dedi:

- Bax, sən deyən əlamətlər indi yarandı. Quyruğun düzdür, gözlərin də tamam qandır, arxan da öz-özünə çalxalanır».

Xalq bununla onu deyir ki, “Şir şirdir, Tülkü də tülkü”. Şirin ovunu tülkü edə bilməz.

«Şuxluq edirdim» adlı təmsildə deyilir: «Qarğılıqdan heç bir heyvanın səsinə bənzəməyən bir səs gəldi. Bu əcaib səsi eşidən bütün

heyvanlar meşəni tərək edib qaçmağa başladılar. Şir qorxusundan yolu-izi batırdı, sonra öz-özünə dedi:

- Meşədə başqa heyvanlar mənim gücsüzlüyümü görüb itaətimdə durmayacaqlar.

Şir gücünü toplayıb qarğılığa hücum çəkdi. Baxdı ki, bu Tülküdü, qəribə səslər çıxarır. O, Tülküdən soruşdu:

-Bu nə qəribəlikdir?

Tülkü dedi:

- Şuxluq edirəm.

Şir onun boğazından tutub yerə çırpdı:

- Bütün heyvanlar meşəni tərək etdi, mən yolu-izi batırdım, sən hələ şuxluq edirsən».

Çox yerdə tülkünün çoxbilmişliyi və tamahı başına bəlalər gətirir.

Hətta, Sovet imperiyası dönəmində də təmsillər yaranmışdır. «Xoruz və Tülkü» təmsilində deyilir: «Bir gün Xoruz Tulaya müraciət edir ki, Tülkünün əlindən kənddə toyuq qalmadı. Gəl mən bir iş qurum - Tülkünün dərşini ver. Xoruz onu bir ağacın altında gizlədir. Hündür bir ağacın üstünə çıxıb banlayır. Tülkü yüyürə-yüyürə bu səsə tərəf gəlir. O, Xoruzla müraciətlə deyir:

- Ey Xoruz, o qədər həsrətini çəkmişəm. Kənddə it-pişik qoymur ki, doyunca danışaq.

Xoruz deyir:

- Talaya xoş niyyətlə gəlmişəm. Burada yeni kənd salınacaq. Mən car çəkirəm ki, hər kəs gəlib özünə həyətyanı yer seçsin.

Tülkü deyir:

- Qurban olum, Xoruz, düş aşağı, mənə yer ver, qoy mən bu kəndin ilk sakini olum.

Xoruz bildirdi ki, mənim vəzifəm car çəkməkdir. Yeri ölçüb verən isə, bax, o ağacın dibində dincəlidir. Tülkü bərk yüyürür, elə başa düşür ki, o da bu Xoruzun o biri tayıdır. Tülkü ora çatan kimi Tula onun quyruğunu üzür, qanına qəltan edir. Tülkü birtəhər canını qurtarıb hündür bir daşın üstə çıxır. Elə bu vaxt Xoruz bir də banlayır. Tülkü deyir:

- Nədir, nə qışqırırsan? Neçə ki, sənın yer paylayanın o Tuladır, burada nə kənd olacaq, nə də şəhər».

Bu təmsildə Tülkünün, Tulanın və Xoruzun timsalında cəmiyyətin yalnız tənzimlənməsində əsas rol oynayan kəslərin cəmiyyətdəki mövqeləri səciyyələndirilir.

Təmsildəki obrazlar təkcə şirdən, tülküdən, çaqqaldan, xoruzdan, tuladan ibarət deyildir. Bəzən iddia edirlər ki, təmsil yaradıcıları mövcud cəmiyyətdən qorxaraq nöqsanları heyvanların dili ilə söyləyirlər. Qətiyyən belə deyil. Təmsillər ən maraqlı, ən ürəyə yatımlı, uzun müddət yaddaşlarda qalan

folklor janrıdır. Təmsillər rəngarəng, poetik dillə söylənən mövzulara malikdir. «Qızılquş və Gürzə» təmsilində deyilir: «Qızılquş şəhli çəməndə gəzirdi. O, birdən uçub səmada dövrə vurdu, bir qayanın başına qondu və yenidən çəmənliyə endi. Gürzə başını qaldırıb Qızılquşa dedi:

- Gəl, dost olaq.

Gürzənin süddən ağ buxağı Qızılquşun xoşuna gəlmişdi. Lakin Gürzə koxa kimi əyri dururdu. Qızılquş dedi:

- Düz dur, səninlə dost olum.

Gürzə bildirdi ki, bu olan şey deyil, mən yaranandan əyri yaranmışam.

Qızılquş ondan soruşdu:

- Mənimlə dost olmaqda təmənnan nədir?

Gürzə bildirdi ki, mən də göylərdən yerə doyunca baxmaq istəyirəm?

Qızılquş onu caynağına alıb göylərin ənginliklərinə qaldırdı və baxdı ki, Gürzə onun tükünü aralayıb onu çalmaq istəyir. Qızılquş dedi:

- Sənin o süd kimi ağ buxağın xoşuma gəlir. Ayın işığında boğazını yuxarı tut baxım.

Qızılquş onu dimdiyi ilə vurub sal daşların üstünə saldı və yerə endi. Baxıb gördü ki, Gürzə ölüb, özü də dümdüz durur. Qızılquş istehza ilə dedi:

- Bax, səni dostluqda beləcə düz görmək istəyirdim».

Təmsillər mövzu müxtəlifliyinə və obraz qalereyasına görə deyil, psixoloji, fəlsəfi anamlara və düşüncələrə görə də fərqlənirlər. «Dovşan» təmsilində deyilir: «Dovşanlar dəstə-dəstə qaçırdılar. Dovşanın birindən soruşurlar ki, niyə qaçırsınız? O cavab verir ki, kimin üç qulağı varsa, birini kəsirlər.

Müsahibi bildirir ki, axı sizin iki qulağınız var.

Dovşan deyir:

- Bəli, lakin bəla burasındadır ki, əvvəlcə qulağı kəsirlər, sonra sayırlar».

Bu təmsil cəmiyyətdəki ədalətsizliyə və məntiqsizliyə cavab olaraq yaradılmışdır. «Dovşanla Kirpinin yarışması» da çox maraqlıdır. «Dovşan bir taxıl zəmisini göstərib deyir:

- Gəl, hərəməz zəminin bir tərəfindən qaçaq, görək kim mənzilə birinci çatacaq.

Kirpi əkiz bacısının birini gətirib taxıl günlüyünün başında qoyur, özü isə ayağında dayanır. Dovşan günlüyün başına çatanda Kirpinin biri dillənir:

-Mən burada.

Ayağa çatanda o biri deyir:

- Mən burada.

Dovşan hirsli-hirsli günlüyün o başına, bu başına o qədər qaçır ki, ürəyi patlayıb ölür».

Bu o deməkdir ki, dovşanın sürətlə qaçmaq qabiliyyəti çoxdursa, düşüncəsi dayazdır. Əkiz bacıları fərqləndirə bilmir. O düşünmür ki, Kirpidə qaçan ayaq hardandır? Təmsildən çıxan ümumi məntiqi nəticə budur ki, çoxları sadələvhlüyündən məhv olur.

«Qurbağa və Siçan» təmsilində isə deyilir ki, «Qurbağa ilə Siçan dost olur. Bir-birindən xəbər tutmaq üçün ayaqlarına ip bağlayırlar. Bir vəhşi quş Siçanı caynağına alıb havaya qaldırır. Bu zaman Qurbağa Siçanın yedəyində gedir. Görənlər soruşurlar:

- Ay Qurbağa, sən ki, su heyvanısan, bu nə haldır?

O cavab verir:

- Bənd olmayın, dost zibilinə düşüb gedirəm».

Təmsil yaradıcısı onu demək istəyir ki, dost olarkən sabahını da düşünməlisən. Aqibətdə olmasın ki, başqasının yedəyində gedib məhv olasan.

«Dovşan» təmsilində isə yenə də dovşanlar belə qərara gəlirlər ki, indi ki, biz hər şeydən qorxuruq, özümüzü gölə tökək, məhv edək. Dovşanlar gölə yaxınlaşar-yaxınlaşmaz qurbağalar özlərini gölə atırlar.

Dovşanlardan biri deyir:

- Yox, özümüzü məhv etməyə, bizdən də qorxanlar var».

Bu təmsildə sadələvhlük, hiyləgərlik, qorxaqlıq, düşüncə bir xətt boyunca hərəkət edir və bir vəhdətdə verilir.

Bəzən təmsillərdə gülüş mövzusu təmsilin məzmunundan çıxır. Bəzilərinə isə göz önündə obrazın karikaturası yaranır. Məsələn: «Tülkü öz quyruğunu yatmış Dəvənin quyruğuna bağlayır. Dəvə nə qədər o yan bu yana qaçırsa, Tülkü onun quyruğundan qopmur. Çarəsiz qalan Dəvə böyük bazarın içinə girir. Adamlar qışqırırlar:

- Tülküyə baxın, Dəvənin quyruğundan sallaşıb.

Tülkü göz vurub deyir:

- Mən ölüm, üstünü vurmayın, böyüklərlə gəzirəm».

Doğrudan da, həyatda belə Tülküyə bənzər adamlar var ki, şöhrət xatirinə öz müstəqilliyini itirib kiminsə quyruğunda gəzməklə öyünürlər. «Bu ki Tülkü imiş» təmsilində deyilir: «Səhrada su tapmayan Tülkü gecə şəhərə girir. Boyaqçının damının bacasından baxanda rəngli su ilə dolu çənləri bulağa və gölməçəyə oxşadır. Suyu içməli olmadığından özünü çəndən-çənə atır və yeddi rəng alır.

Səhər boyaqxananın qapısını açan şagirdi heyrət götürür. Qapını örtmək onun yadından çıxır. Tülkü fürsət tapıb səhraya qaçır. Heyvanlar pələngə bildirirlər:

- Bir heyvan meydana gəlib ki, onun zolaqları yanında sənin zolaqların heç nədir.

Pələng deyir:

- Doğrudan da o heyvan məndən gözəl olsa, onu hökmdar seçərik. Mən də xidmətçi olaram.

Pələng yeddi rəngli heyvanı şah seçir. Özü də xidmətçi olur. Aradan neçə ay keçir. Yazın leysanları başlayır. Yavaş-yavaş Tülkünün boyları yoxa çıxır. Pələng onun Tülkü olduğunu anlayır və deyir:

- Mən heyflənmirəm ki, sən Tülkü bir neçə ay hökmdar oldun. Bircə özümü bağışlaya bilmirəm ki, mən Tülküyə xidmətçi olmuşam».

Təcrübə göstərir ki, ağıl, düşüncəsi olmayan, Tülkü və Tülkü xasiyyətli adamlar bəzən libasını, rəngini dəyişərək yüksək mərtəbələrə ucala bilirlər. Lakin zərbə altında qalan aqillər olur. Təmsillərin gücü ondadır ki, həyatdakı mürəkkəb hadisələrin mənasını, mahiyyətini açma bilirlər. İnsanlar öz tənqidi fikirlərini heyvanların dili ilə daha obrazlı ifadə edə bilirlər. Əksinə, şifahi xalq ədəbiyyatında

təmsillər böyük təsir gücü ilə ürəklərə, beyinlərə daha çox təsir edə bilir. Uzun illər yaddaşlardan silinmir. «Yonca əhvalatı» təmsilində deyilir ki, tövlənin bir tərəfində quzulara yonca verib kökəldirlər, o biri tərəfində eşşəklə balası qırcla (heyvanların ayağının altına tökülən ot qırıntıları) qidalanır. Həmin eşşəyin balası hərdən bir qaçıb quzularla yonca yeyirdi.

Eşşək dedi:

- Bala, yoncaya meyl etmə. Gəl, dədə-babadan yediyimiz qırca qane ol. Yoxsa xəta çəkərsən.

Bir gün gecəyarı quzuları kəsməyə apardılar. Qoduq da onlarla gedir. Quzuları kəsdikcə onların xırıltısı qoduğu vahiməyə salırdı. Qoduğu kəsmək istədikdə qulaqları qəssabı şübhəyə saldı. Onu anasının yanına qaytardılar. Qoduq dedi:

- Ana, sənə inanmırdım. Elə yonca yeməyin belə də xırıltısı olurmuş».

Məntiqi nəticə budur ki, hər kəsin həyatda öz mövqeyi var. Əgər adam özünü tənziqləməyi bacarmazsa, nəticədə öz nəfsinin qurbanı olar.

«Canavar və Qoyun» təmsilində olduqca həyatı bir hadisəyə toxunulmuşdur. Bu mövzuya A.Bakıxanov da öz yaradıcılığında öləri

şəkildə müraciət etmişdir. Bu təmsil şifahi xalq ədəbiyyatı daxilində daha böyük təkamül yolu keçmişdir. «Sürülər yaylaqdan arana enərkən ayağı sınımış, Qoyun yaddan çıxıb arxacda qalır. Onu tək görən Canavar uzaq məsafədən qaça-qaça ona tərəf gəlir. Elə bu vaxt Bozdarın yadına düşür ki, qoyunun biri arxacda qalıb. Dərhal onun dalınca qaçır. Bozdar yanına çatan kimi Qoyun onu bir çalada gizlədib üzərinə çırpı yığır. Elə bu vaxt Canavar gəlib yetişir:

- Mənim yurdumda nə gəzirsən?

Qoyun ona deyir:

- Gəl bu yaylaqda bir canlı tapaq. O desə bu yaylaq sənindir, məni ye.

Elə bu vaxt Tülkü gəlir. Tülkü deyir:

- Dünya binnət olanda mənim Binnət adlı bir qardaşım olub. Qardaşım deyirdi ki, bu yurd Canavarın yurdudur.

Qoyun deyir:

- İndi ki, elədir o çırpıya and iç ki, yalan deyirəmsə, o çırpı kimi qırılım, çırpıya dönüm.

Tülkü çırpıya yaxınlaşanda görür ki, Bozdarın gözləri alaf-alaf yanır. Tülkü üzünü Canavara tutub deyir:

-Yox, qardaş, mən and içmirəm, andın iki başı olur. Canavar acıqlı-acıqlı çırpıya doğru gedir və deyir:

- Özüm and içəcəyəm.

Bozdar Canavarın boğazını üzür. Tülkü gülə gülə onu süzür:

- Sənə demədimmi, andın iki başı olur».

«Kömbə» təmsilində deyilir: «Tülkü, Canavar, At və Dəvə bir kömbə tapırlar. Lakin bir kömbəni bölməkdə çətinlik çəkirlər. Belə qərara gəlirlər ki, kimin yaşı daha çoxdursa, kömbəni o yesin. Hərə bir yaş söyləyir. At bildirir ki, mənim yaşı yadımda deyil. Amma atam mənim yaş kağızımı, nalın içinə qoyub. Tülkü deyir:

- Mənim savadım yoxdur, odur ki, oxuya bilmərəm.

Canavar bildirir ki, yüksək təhsil sahibiyəm. Arxaya keçir ki, məktubu oxusun. At təpiklə elə vurur ki, Canavar ordaca ölür. Tülkü bir daşın üstünə çıxıb deyir:

- Qurbanın olum, ay ata, nə yaxşı ki, məni oxutmamısan.

Bununla xalq demək istəyir ki, bəzən də məqam olur ki, orada mənəm-mənəmliyə, çoxbilmişliyə yer qalmır. Səbr və təmkin hər şeyə qalib gəlir.

“Dəvə, tülkü və keçi” təmsilində deyilir: “Bir dəvə, bir keçi, bir də tülkü yol gedirdilər. Özləri də yaman acmışdılar. Baxdılar ki, yerə bir çörək düşüb. Dəvə dedi:

- Bunu bölsək, heç kimə çatmayacaq, yenə ac qalacayıq. Uşaqlar, gəlin kimin yaşı çoxdursa, çörəyi o yesin.

Keçi dedi:

- Vallah, Nuhun gəmisi hazır olanda, birinci içinə mən sıçrayıb minmişəm.

Dəvə dedi:

- Hə, xeyli yaşın varıymış. Tülkü qardaş, indi sən de görək neçə yaşın olar?

Tülkü dedi:

- Dəvə qağa, gör keçi nə danışır. Hazır gəminin içinə kim olsa minərdi. Gəminin taxtaları vurulanda, əmim oğlu çaqqalla orda işləmişik. Atam taxtaları rəndələyib vururdu. Koraları da mən verirdim. Lələm də mənə deyirdi ki, oğul, gərək Şirin qızını alam, Aslan da qaynatan olsun.

Dəvə gördü ki, bunlar haralardan danışır. Çörəyi ağzına alıb dedi:

- Sizin deməyinizdən belə çıxır ki, dəvə uşaqdır?"

Göründüyü kimi təmsillərin hər biri ayrıca mənə daşıyır. İnsanın diqqətini maraqlı bir sahəyə yönəldir. İnsan təmsilin məzmunu ilə tanış olduqdan sonra həyatın hadisələrlə dolu olduğunu görür və ondan məntiqi nəticə çıxarır.

“Fil və sərçə” təmsilində deyilir: “Fil sərçəni saymadan onun balasını ayağı ilə

tapdalayır. Sərçə intiqam almaq üçün fürsət axtarır. Fil yatdığı yerdə dimdiyi ilə onun göz-lərini kor edir. Kor filin susuzluqdan bağı part-layır. Sərçə qurbağadan xahiş edir ki, yarğanın başında quruldasın. Fil elə biləcək ki, qurbağa göldə quruldayır. O tərəfə qaçacaq belə də olur. Fil yarğanın başına çatanda yumarlanıb dərəyə düşür və ölür”. Beləliklə, balaca sərçə böyük fildən öz ağıllı tədbirləri ilə intiqam alır. Balaca quşun intiqamı yerdə qalmır.

Hər bir təmsildə insanı ağıllı olmağa, hümanist olmağa, güclülərə gücünə güvənib pislik etməməyə çağırır və öyüd verir. Təmsillərin ən gözəl cəhəti odur ki, onların hər birində böyük bir hikmət vardır.

Əlbəttə, uzun zəhmətlə toplayıb nəşr etdirdiyimiz «Azərbaycan xalq söyləmələri» kitabına daxil edilən təmsilləri təhlilə cəlb etsək, başqa gülüş qaynaqları olan janrlara yer qalmaz.

Lətifələr. Yuxarıda qeyd etdik ki, Azərbaycan türklərinin folklorunda gülüş mənbələrindən biri də türklərin «fıkra» adlandırdığı lətifələrdir. Təkcə Azərbaycanda və Türkiyədə deyil, bütün Şərqi aləmində, Orta Asiyada, hətta qaqauzlarda və başqa türk soyları arasında məşhur olan lətifələr – Molla Nəsrəddin, (Xoca Nəsrəddin, Nəsrəddin əfən-

di) və Bəhlul Danəndə lətifələridir. Bundan əlavə, Cuğanın lətifələri də xeyli coğrafi məkanlarda yayılmış və S.Ə.Şirvani Şamda oxuyarkən onun lətifələrinin bir qismini yazıya alıb Azərbaycana gətirmişdi. Həmin lətifələr S.Ə.Şirvaninin seçilmiş əsərlərinin III cildinə daxil edilmişdir. Ona görə də biz öz tədqiqatımız üçün yeni lətifələri, daha doğrusu, Sovet hakimiyyəti illərində Gəncəbasarda yaranmış lətifələri mövzu seçmişik. Tədqiqatın mərkəzində Unnu Ağcanın (1880-1965), Karağan Usubun (1886-1958), Dabravol Qasımın (1890-1963) və Qaraxanlı Künə Dəmirin (1903-1973) lətifələri dayanır. Həmin adını çəkdiyimiz lətifə yaradıcılarının əsərlərini toplayaraq, onları ayrı-ayrı illərdə kitab şəklində nəşr etdirmişik.

Bütün lətifələrin üzərində zamanın möhürü vardır. Əlbəttə, biz bu lətifələri öncədən toplasaq da, onları o dövrdə nəşr etdirə bilməzdik. Çünki lətifələr mövcud cəmiyyətin eybəcərliklərinə gülür. Bu gülüş adı gülüş deyildir. Bu gülüş sarsıdıcıdır, öldürücüdür. Elə lətifələr var ki, onlar Sovet hakimiyyətinin qanun pərdəsi altında həyata keçirdiyi ədalətsizlikləri kökündən oynadır, məsxərəyə qoyur. Adını çəkdiyimiz lətifə yaradıcıları sovet hakimiyyətinin tuğyan etdiyi

dövrədə də qorxmadan, çəkinmədən öz sözlərini necə obrazlı bir dillə demişlər.

Lakin, onların elə böyük vəzifəsi olmadığından onlara toxuna bilməmişlər. Vəzifəli şəxslər bu lətifələri eşitməməzliyə vurmuşlar, qulaq ardına vermişlər və yaxud da xalqa pünhan-pünhan söyləmişlər ki, onlar yüngül, lağlağı şeylərdir. Lakin el müdrikləri, folklorşünaslar bunun mənasını dərindən başa düşmüşlər, yazıya almışlar, yaddan çıxmasın deyərək xalq arasında dönə-dönə təkrar etmişlər. Xalqın marağını, diqqətini lətifələrə yönəltmişlər. Bütövlükdə xalq dildə, ağızda söyləyə-söyləyə, sinəsində isindirə-isindirə onları ərsəyə gətirmişdir. Cilalaya-cilalaya bütöv əsərə çevirmişdir. Unnu Ağca ömrü boyu dəyirmançı olmuşdur. Onun əhatəsində onlarla kəndin əhalisi onun dəyirmanına dən üyütməyə gəlmişlər. Daha doğrusu, Ağca dəyirmançı olduğu üçün ona «Unnu Ağca» ləqəbi vermişlər. O, ağılı kəsəndən ömrünün sonuna qədər geniş xalq kütləsi ilə təmasda olmuşdur. Dəyirmandan dən götürənlər dənini üyütdürüb xoş ovqatla evinə un aparmış, yanında da, 5-6 lətifə. Bu lətifələr çətinlik çəkən kənd adamlarının məişəti ilə, güzəranı ilə bağlı olduğundan onun lətifələrini öz dərdlərinə dərman bilmişlər. Unnu Ağcanın Sovet

imperiyası dönəmində yaranan lətifələrdən bir neçəsinə diqqət yetirək.

“Dədənin itə döndüyü yerdir” lətifəsində el yaylağa köçürmüş. Unnu Ağcadan cavan olan bir oğlan deyir:

- Ağca əmi, yaylağa bir gedək.

Yola düşürlər. Bir qədər gedəndən sonra oğlan deyir:

- Bağışla, Ağca əmi, it bağda qalıb, gedim onu gətirim.

Oğlan itini gətirir, yollarına davam edirlər. Payız qayıdanda Ağca qonşunun oğluna deyir:

- Bura haradı tanıdınmı, oğul?

Uşaq – yox, - deyir.

Ağca uşağı başa salır:

- Oğul, bura dədənin itə döndüyü yerdir.

«Marks kolxoz haqqında bir söz deməyibmi?» lətifəsində rayona təzəcə gəlmiş, böyük danışan raykom katibi Çəşməli kəndinə gəlir, kolxoz təsərrüfatından danışır. Unnu Ağca anlayır ki, yekə danışmasına baxmayaraq katibin səviyyəsi çox aşağıdır. Təhsil görməmiş, lakin müdrik el ağsaqqalı olan Unnu Ağca katibə sual verir:

- Başına dönüm, a raykom, Marks kolxoz haqqında bir söz deməyibmi?

Raykom katibinin halı dəyişir, öz-özünə düşünür: «Deyəcəyəm, Marks kolxoz haq-

qında bir söz deməyib, bu yaxşı olmaz. Deyə-cəyəm, filan sözü deyib, soruşacaq hansı əsərində?!». Raykom katibi handan-hana özünə gəlib deyir:

- Deyib, Ağca kişi, deyib. Marks deyib ki, bir-birinizi başa düşün, əl-ələ verib yaxşı işləyin».

“Dəyirməndə, bala, dəyirməndə” lətifəsində gecə bir gənc oğlan oğurladığı dananı Ağcanın qabağından qonşu kəndə keçirir. Oğlan Ağcanın onu görüb-görmədiyini, tanıyıb-tanımadığını yoxlamaq üçün səhər bir tay-tuşu ilə onun yanına gəlir.

Oğlan öz dostuna deyir:

- Ağca əmidən soruş ki, bu oğlana bərk soyuq dəyib, onu necə tez tərlətmək olar?

Sözünü deməyə məqam tapmış Unnu Ağca soyuqqanlılıqla dillənir:

- Çox asan bir şey. Ondan soruş ki, gecənin o vaxtı hara gedirdin, apardığın nəydi? Elə həmin dəqiqə oğlan tərləyəcək.

Oğlan anlayır ki, Unnu Ağca onun gecə qonşunun danasını oğurlayıb qonşu kəndə apardığını görüb. Xəcalətdən oğlanın alnından puçur-puçur tər tökülür.

Bu mənzərəni görən oğlanın dostu soruşur:

- Ağca əmi, sən bu həkimliyi harada öyrənmişən?

Ağca deyir:

- Dəyirmanda, bala, dəyirmanda”.

Göründüyü kimi, Unnu Ağca öz müdrikliyi ilə katibi sözlə elə yerindən vurur ki, o kənd camaatı qarşısında müti vəziyyətdə qalır. Onun bu görkəmindən gülüş yağır.

Karağan Usub lətifələrində korrupsiya və rüşvətlə məşğul olan rəhbər işçilərin təkcə özlərinə deyil, meyidlərinə, cəsədlərinə də gülür. «Özü yığmış olar» lətifəsində oxuyuruq: «Səhər-səhər cavan bir oğlan Usub kişinin yanına gəlib deyir:

- Ağsaqqal, yəqin ki, mənim böyük qardaşımı yaxşı tanıyırdın? Ömrü boyu rayonda rəhbər işdə olub. Üstünə yüngüllük, dünən rəhmətə getdi, dəfn elədik. İndi yanına bir məsləhətə gəlmişəm. Bilirsən ki, qardaşım çox hörmətli olub, ona aza pulu yığaq, ya yox?

Usub kişi soyuqqanlıqla:

- A bala, onun pulu çoxdan yığılmış olar.

- Yox, Usub əmi, dünən dəfn olunub, azası bu gündür.

Usub kişi:

- Onu demirəm, ay bala. Rəhmətlik əldən iti adam idi. Bu günün işini sabaha qoyanlardan deyildi. Yəqin ki, elə öz azasını da sağlığında yığmış olar».

“Bir çömçə yeyib” lətifəsində Karağan Usub görür ki, həmyerlisinin dostu qonaq gəldi. Bilir ki, ev sahibi evdə deyil. Tez ora yollanır. Qadın düyü yarması bişirirdi. O, bir əlində çömçə çay gətirəndə qonaq qadının biləyindən tutmaq istəyir. Qadın çömçəni onun başına ilişdirir.

Karağan bu məsələni başa düşür və içəri girir. Elə bu vaxt ev sahibi də gəlir. Qadın bir qab xörək gətirib ərinin qabağına qoyur, bir qab da Karağan Usubun. Lakin qonağa xörək gətirmir. Kişi soruşur ki, arvad, qonağa niyə xörək gətirmirsən?

Qadından əvvəl Karağan dillənir.

- Biz gəlincə qonaq bir çömçə yeyib.

“Biri “Yasin” istəyir, biri də hüşkürək” lətifəsində Karağan Usub dükançı Məmmədəli kişiye satmağa pendir veribmiş. Məmmədəli kişi fasiləyə kimi pendir satar, fasilədə əski əlifbanı bildiyindən gedib Gəncə qəbristanlığında bir neçə dəqiqəliyinə “Yasin” oxuyarmış.

Karağan Usub neçə dəfə Gəncəyə gəlir, Məmmədəli kişini dükanında tapıb pulunu ala bilmir. Usub kişiye deyirlər ki, Məmmədəli fasilə zamanı ölümlərə “Yasin” oxumağa gedir.

Usub kişi gəlib görür ki, Məmmədəli əlində bir cib dəftərçəsi qəbir daşlarının yanında yasin oxuyur. Məmmədəli kişi yasin oxuya-

oxuya bu daşdan o daşa keçir. Hövsələdən çıxan Karağan Usub hüşkürək (fişdırıq, fit) çalmağa başlayır.

Öz işini bilən Məmmədəli deyir:

-A Karağan, ağlın olsun, qəbristanlıqda “Yasin” oxuyarlar, hüşkürək çalmazlar.

Karağan deyir:

-Ağlın olsun, ə. Burada ölü var, yasin istəyir, ölü də var, hüşkürək.

«Xırman oğrusu» lətifəsi kolxoz quruluşunun bir an içərisində mahiyyətini, iç üzünü açıb ortaya qoyur. Lətifənin məzmunu belədir: «Güneykəndlə Tapan camaatı kolxoz yığcağı keçirirdilər. Karağan Usubun qardaşı Həmid kişi kolxoz sədri kimi hesabat verirdi. Birdən gözü qapının ağzında yabaya söykənmiş qardaşı Usuba sataşdı:

- Ay qardaş, taxıl xırmanı sahibsizdir. İclas qurtarana qədər xırmana göz qoy.

Usub kişi:

- Ay başına dönüm, bizim camaatda xırman oğrusu yoxdur. Bir-ikisi var, onlarda yuxarıda,yan-yörəndə oturublar. Onlardan tərپənən olsa, o saat xırmandayam – deyir».

Karağan Usub meşəbəyidir. O, camaat arasındadır. Hər şeyi görür, eşidir, duyur və onları lətifələrində əbədiləşdirir. O, bu lətifələri ilə adamların məhəbbətini qazanır, könüllə-

rinə yol tapır. Onların dərdlərinə şərik olduğunu bildirir. O, bu sözləri ilə onların yaralarına məlhəm qoymaq istəyir.

Dabravol Qasımın yaşadığı Qandallar kəndinə təzə kolxoz sədri seçilir. Qonşu kənddən sədr gələn bu kişi uca səslə deyir:

- Mən bu kənddə klub, xəstəxana, tibb məntəqəsi və mədəni tövlələr tikdirəcəyəm.

Dabravol Qasım çox yaxşı tanıdığı bu adamın sözlə ağzının üstündən vurur:

- A qardaş, yaxşı olmazdımı ki, kəndinizdə qara damdan çıxıb ailən üçün bir otaq tikdirəydin. Sonra gəlib bizim kəndimizi abadlaşdıraydı?».

“Dayının xarabası budur” lətifəsində kəndə bir seyid gəlir. Adamlar axşamlamaq üçün ona Dabravol Qasımın evini nişan verirlər. Seyid Qasım deyir:

- Biz seyidlər peyğəmbərin bacısı oğlu hesab olunuruq.

Qasım seyidə deyir:

- Onda sən mənim arxamca gəl.

Seyidə kənd mollasının evini göstərüb deyir:

- Döy qapımı, gir içəri, dayının xarabası budur.

Qasım bu lətifəsi ilə onu demək istəyir ki, adamları irəli çəkəndə onun bacarığı yoxlanılmır, özünə ev tikə bilməyən səriş-

təsizlər iş başına gəlirlər. Dabravol Qasımın «Əvvəl öz dağını, daşını tanı» lətifəsində özünün yaşadığı məkanı tanımayanın biri mühazirəçi kimi kəndə gəlir. Ziyalıları bir-birinə qarşı qoyur, özünü bilikli ziyalı kimi gözə soxmaq istəyir və mühazirəçi müəllimlərdən soruşur:

- Çinin mərkəzi haradır?

Qasım xeyli qulaq asandan sonra mühazirəçidən soruşur:

- Bala, sən özün haradansan?

- Qasım kişi, mən də Tovuzdanam.

- Bala, olarmı, bir sual da mən verim?

- Olar, Qasım əmi, olar, niyə olmur, sualını ver.

- A bala, bizim Əlviz, Murğuz, Sərvaz dağları haradadır?

- Düzü bilmirəm, Qasım kişi.

- A bala, öz rayonunu, doğma dağlarını tanımırsan, tanımadığın, görmədiyin ölkələrdən sual verirsən. Əvvəl sən özün öz elini, obanı öyrən, bil, tanı, sonra keç kənar ölkələrə.

Mühazirəçi Qasım kişinin əlini sıxıb, gəldiyi yerə yola düşür. Sual-cavab bitir.

Görürsünüzmü, kəmsavadı ilə döşünə döyüb kənd ziyalılarını qatım-qatım eləyən, adamların siyasi dünyagörüşünü yoxlayan

raykomun nümayəndəsi bir kənd müdrikinin adi bir sualı qarşısında aciz qalıb tez-tələsik kəndi tərک edir. Deməli, Sovet dövründə çox zaman adamlar təsadüfdən-təsadüfə rəhbər işə gəlir və öz səviyyəsizlikləri ilə quruluşu hörmətdən salırlar. Bax, bu cür cəhətlər Sovet dövlətini uzun müddət yaşamağa qoymadı. Qasım «Kor canavarın ərizəsi» lətifəsi ilə yaşadığı cəmiyyəti, kolxoz quruluşunu məsxərəyə qoyur, doyunca gülür, ətrafdakıları da özü qədər güldürür. “Ferma müdirinə deyir ki, kor canavar məhkəməyə ərizə verib ki, onun da qarnını yarsınlar, mənim də. Görək qoyunları o yeyib, yoxsa mən?”

Dabravol Qasım bu lətifəsi ilə onu demək istəyir ki, xalqın varı, dövləti yalançı kağızlarla, aktlarla talan edilir. Bu haqsızlığa nəinki kolxozçular, adına böhtan atılan kor canavar da dözmür, qəbul edə bilmir.

Qaraxanlı Künə Dəmirin lətifələri siyasi baxımdan daha kəskindir. O, öz sözünü birbaşa deyir. Yaşadığı kənddə sovet sədri, kolxoz sədri, partkom işləyən Künə Dəmir addımbaşı rast gəldiyi haqsızlıqlara rayon və kənd yığıncaqlarında, gücü çatmayan yerdə isə lətifələri ilə cavab verir. «Bir gün raykom katibi onun evinə bir dəstə nümayəndə göndərir. Nümayəndələr deyirlər:

- Künə Dəmir, səndən yazıblar ki, normadan artıq yeri mənimsəmişən.

- Buyurun, həyətyanı sahəni yoxlayın.

Künə Dəmirin həyətyanı torpaq sahəsi normadan az gəlir. Ona deyirlər:

- Başqa yerdə də torpaq sahən varmı?

-Var, elə şey olar ki, sovet sədrinin başqa yerdə torpağı olmasın?!

- Hardadır?

- Damın belində. İstəyirsiniz çıxın, ölçün».

Bu lətifənin məzmunundan çıxan nəticə budur ki, sovet dövləti torpağı kəndlinin əlindən almışdır. O, öz torpağının sahibi deyildir. Hətta, o həddə çatmışdı ki, kəndlinin damının belindəki torpaq da ölçüyə alınır. «Yamaq görünəcəkdir» lətifəsində deyilir: «Xruşşovun vaxtında «Ət və süd planında Amerikaya çatmaq və onu ötüb keçmək» qərarı verilmişdi. Bu məsələ ilə bağlı rayonlarda şıdırgı iclaslar keçirilirdi. Həmin iclasların birində çıxış edən Künə Dəmir üzünü raykom katibinə tutub deyir:

- Yoldaş katib, gəlin Amerikaya çataq, ancaq onu ötüb keçməyək.

Katib sərt baxışlarla Dəmiri süzüb soruşur:

- Nəyə görə?

Dəmir özünü itirməyib:

- Əgər Amerikanı ötüb keçsək, onda arxadan şalvarımızın yamağı görünəcək».

Yuxarıda adını çəkdiyimiz lətifə ustaları bu siyasi məzmunu, bəlkə də sümüyü bərkiməmiş, ayağı təzə yer tutan lətifələrdən fərqli elə lətifə inciləri yaratmışlar ki, onlar xalqın yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Xalqın yaratdığı bu sənət inciləri bədii cəhətdən mükəmməl şah əsərlərdir. «Daş hardan bilsin» lətifəsi belə nümunələrdəndir: «Ağca Tovuzun Çəsməli kəndində dəyirmançılıq edirmiş. O səbəbdən də ona Unnu Ağca deyirmişlər. Ağcanın belə bir xasiyyəti varmış. Kim olursa-olsun dəyirmanə dən gətirdi, gözünün qabağında dəni sədirib qurutdurarmış. Bu həm növbəni tənzimləyir, həm dəni narın, keyfiyyətli üyütməyə şərait yaradırmış. Axı, dən yaş olanda dəyirman daşı xamırlayır.

Bir gün Ağcanın əmisi oğlu dəyirmanə dən gətirir və əyilib onun qulağına pıçıldayır:

- Ağca bilirsən ki, biz əmioğluyuq, dənim yaş deyil, qoy dənimi növbəsiz üydüm.

Ağca üz-gözünü turşudur və ciddi halda deyir:

- Ə, nə olsun ki, mən bilirəm əmim oğlusan, dəyirman daşı bunu haradan bilir»?!

Unnu Ağcanın məntiqə söykənən gülüşü təbii olaraq məzmunundan doğur. O, yüngül hırıltılı gülüşə əhəmiyyət vermir. Onun yumoru islahedicidir, sərrasdır. O, qarşısındakını istər uzaq olsun, istərsə də yaxın islahedici gülüşü ilə ram edə bilir. Bu gülüş Unnu Ağcanın ən kəsərli silahıdır. Ağcanın «İti göndərərdim» lətifəsini cəsarətlə deyə bilərəm ki, Gəncəbasarda bilməyən, bir-birinə danışib gülməyən az adam tapılar. Çəsməli adı çəkilən kimi həmin lətifə yada düşür. Lətifə başdan-ayağa yumorla süslənmişdir. Bizcə burada həmin lətifənin məzmununu olduğu kimi oxuculara çatdırmamaq insafsızlıq olar: «Unnu Ağca bir gün oğul nəvəsinə deyir:

- Bala, evlənmək vaxtıdır. Bir yaxşı qız seç, bəyən, səni evləndirək.

Nəvəsi dillənir:

- Bəyənmişəm, ay baba.

- Xeyirli olsun, ay nəvə, kimin qızıdır?

- Qonşunun. Allahverdinin.

- Hə, onun iki qızı var, hansını bəyənmişən?

- Məleykəni, ay baba.

Unnu Ağca:

- Yaxşı ailədir, söz ola bilməz-deyib elə həmin axşam elçi gedir. Qızı verirlər, şirin çayını da içirlər. Səhər Unnu Ağca eşidir ki,

qonşunun qızını it tutub. Ağca qaça-qaça gəlir, camaatı yarıb keçir. Qızlar gülüb deyirlər:

- İt sənin gəlinini tutmayıb, o biri qızı tutub. Ağcaya öz gəlinini göstərirlər.

Ağca baxıb görür ki, it tutan daha gözəldir. Ağca deyir:

- Pəh - pəh, halal olsun, bu itin nə gözəl zövqü varmış, gözəli, göyçəyi nə qəşəng tanıyırmış. Bilsəydim qız bəyənməyə nəvəmi yox, bu iti göndərərdim».

Bu lətifənin poetik forması və məzmunu bir daha sübut edir ki, Unnu Ağcanın hiss və həyəcanı, duyğuları bulaqların suyu kimi durudur. Bu lətifə bir də onu yada salır ki, gələcəkdə lətifənin bədii xüsusiyyətləri ayrıca mövzu kimi işlənəcəkdir.

Karağan Usubun lətifələri həyata, məişətə daha çox bağlıdır. Onun mövzuları elə-belə yaranmır. Həyatdan doğur. Onun mövzusunda gülüş də təbii və orijinaldır. «Bu il yonca əkəcəm» lətifəsi onun nə qədər hazır-cavab olduğunu bir daha təsdiqləyir. Lətifədə deyilir: «Yazbaşı idi. Karağan Usubun qocalmış vaxtları olduğundan kartof yerini bel ilə çətin əkirdi. Usubun çox zarafat etdiyi adamlardan biri yol ilə gedirdi. Həmin adam salam-kələmdən sonra deyir:

- Ay Usub əmi, nə əkirsən ək, onsuz da xeyri yoxdur, bu ilin məhsulunu mən yeyəcəm. Sən o vaxta çətin qalarsan.

Usub kişi deyir:

- Bilirəm məhsulu sən yeyəcəksən. Onu nəzərə alıb bu il buraya yonca səpəcəyəm».

Karağan Usubun lətifələri bir andaca öz-özünə yaranır. Fikrimizi əyaniləşdirmək üçün «Aparası olmadıq» lətifəsinə diqqət yetirək: «Bir gün Karağan Usubun inəyini oğurlamağa gəlirlər. Gecə qaranlıq olur. Qapıda it haray-həşir salır. Usub kişi bilir ki, onun inəyini aparmağa gəlirlər. Deyir:

- Nədir, ay Bozdar ölmüş, qoy olmasın Karağanın beş inəyi, olsun dörd inəyi. Mənimlə pul verib inək almısan?

Oğrulardan biri dillənir:

- Yaxşı, ay Usub əmi, iti az danla, inəyi aparası olmadıq».

Karağan Usub Bozdarı da hadisəyə qoşub oğrulara şaqqanaq çəkib gülür. Oğrular əliboş gəldikləri kimi, əliboş da qayıdırlar.

Karağan Usubun meşəbəyi yoldaşları ilə çox qərribə macərələri vardır. Usubun Astafı Alı ilə zarafatları zaman keçdikcə lətifələrə çevrilmişdir. «Bir gün Karağan Usub Astafı Alıya qonaq gedir. İt bağda dartınır. Alı deyir:

- Ay ölmüş, tanımırısanmı, Usub əmindir.

Karağan üzünü itə tutub deyir:

- Dartınma, ay it, Alı dədənin sözüne bax.»

Lətifədə adı çəkilən hər iki şəxsiyyət hörmətli insanlardır. Lakin, bu lətifə elə bədahətən yaranmışdır ki, bunun üstündən sükutla keçmək olmaz.

Karağan Usub həyatdan doğan elə təbii lətifələr yaradır ki, oradakı gülüşlər insanın iliyinə, qanına işləyir. Gülüş həyatdan, həyati hadisələrdən, hərəkətdən, ümumi vəziyyətdən yaranır. Karağanın lətifələrində boş, hırıltılı gülüş yoxdur. Gülüş onun vəziyyətinin məzmunundan doğur. Karağanın lətifələrinin əksəriyyəti onun şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Gülüş doğuran hadisələr onun son sözü ilə tamamlanır. «Biri yasin istəyir, biri də hüşkürək» adlı lətifəyə diqqət yetirsək, bu deyilənləri açıq-aydın görə bilərik: «Karağan Usub bazarda Məmmədəli kişiye satmağa pendir veribmiş. Məmmədəli kişi fasiləyə kimi pendir satar, fasilədə əski əlifbanı bildiyindən gedib Gəncə qəbiristanlığında bir neçə dəqiqəliyinə yasin oxuyarmış.

Karağan Usub neçə dəfə Gəncəyə gəlir, Məmmədəli kişini dükanda tapıb pulunu ala bilmir. Usub kişiye deyirlər ki, Məmmədəli fasilə zamanı ölümlərə yasin oxumağa gedir.

Usub kişi gəlib görür ki, Məmmədli kişi əlində bir cib dəftərçəsi qəbir daşlarının yanında yasin oxuyur. Məmmədli kişi yasin oxuya-oxuya bu başdan o başa keçir. Hövsələdən çıxan Karağan Usub hüşkürək (fişqırıq, fit) çalmağa başlayır. Öz işini bitirən Məmmədli deyir:

- A Karağan, ağlın olsun, qəbirstanlıqda yasin oxuyarlar, hüşkürək çalmazlar.

Karağan deyir:

- Ağlın olsun, ə, burda ölü var, yasin istəyir, ölü də var hüşkürək».

Görürsünüzmü, Karağan Usub adi bir mükəllimədən, dialoqdan gülüş yaradır. Onun dediyi hər söz dildə, ağızda gəzir, cilalanır. Nəticədə bir sənət incisinə çevrilir.

Unnu Ağcadan və Karağan Usubdan fərqli olaraq Dabravol Qasım ölkələr gəzmiş, geniş dünyagörüşə malik şəxsiyyətdir. Məlumdur ki, Çar Rusiyası azərbaycanlıları əsgər aparmayanda, əvəzində vergi alırdı. Gənc Qasım buna etiraz etmiş və bildirmişdir ki, niyə qonşu millətin oğulları əsgər getsin, bizsə yox? Təlim görmək, silah atmağı öyrənmək, vətənin keşiyində dayanmaq bizə də lazım deyilmi? Qasım qəti qərara gəlir ki, mən əsgər gedəcəyəm. Könüllü olaraq hərbi xidmətə getdiyi üçün ona «Dabravol» ləqəbini

vermişlər. O, bu adla ömrü boyu öyünmüşdür. El arasında ötkəm olan, sözünü deməyi bacaran Qasımın müdrik kəlamları atalar sözü kimi səslənmiş, zarafatları, baməzə sözləri dadlı-duzlu, şirin-şəkər lətifələrə çevrilmişdir.

Qasım gəncliyindən diqqətli bir insan olduğunu əməlində, işində sübuta yetirmişdir. Rus ordusunda suvari dəstəyə qəbul olunan Qasım Birinci Dünya Müharibəsində ağır yaralanır, çoxlu qan itirir. Qasım tanımadığı adamın qanının ona vurulmasına razılıq vermir. O, həkimlərə deyir:

- Hər hansı bir sərxoşun qanı mənim qanımda qanıya bilməz. Duru qanıma pis qan qatmaqdanrsa, ölərəm.

Bir neçə əsgəri boy sırasına düzürlər. Qasım barmağı ilə əsgərlərdən birini göstərir. Həmin əsgərin qanını götürüb onun damarına yeridirlər. Bu əsgər milliyyətçə çərkəz imiş.

Həkim deyir:

- Sən necə seçdin ki, əsgər müsəlmandır?

Qasım deyir ki, onun milliyyətini bilmədim, onun üzündə işıq, nur vardır. Sonralar Qasım həmin əsgəri tapıb dost olur və ona deyir:

- Biz qan qardaşı olduq, sənin qanın mənə həyat verdi.

Onlar uzun illər qardaş kimi bir-birlərini unutmamışlar, arayıb axtarmışlar. Bax, Qasım gəncliyindən beləcə inamlı, sədaqətli bir yol keçmişdir.

Dabrovol Qasım həmişə lətifələrini bədahətən, insanlara mükəllimədə yaratmışdır. Həmişə də onun zarafatı onu əhatə edən adamlarla bağlı olmuşdur. «Necə olub, tovuclu olmusan» lətifəsində oxuyuruq: «Dabrovol Qasımla işdə-gücdə, sözdə-söhbətdə düz gəlməyən bir kəndlisi ondan soruşur:

- Qasım, dünyada sənin bilmədiyin, sirli olan bir şey varmı?

-Var, var. Özü də həmin sual məni həmişə düşündürür. Necə olub ki, sən Tovuzlu olmusan, yabanı ot kimi bu torpaqda bitmişən?»

Onun «Adəm Ata» lətifəsi də qeyri-adi bir məsələdən söz açır. Onun da gözlənilməz səbəbi vardır. «Dabrovol Qasıma deyirlər:

- Qasım, sən bilici insansan, de görək, dünyanın ən xoşbəxt adamı kim olub?

- Adəm Atanı deyirlər.

- Dünyanın ilk insanı olduğu üçünmü?

- Yox, deyirlər ki, Adəm Atanın qayınanası olmayıb. Arvadı Həvvanı, onun iki qabırğasının arasından çıxarıblar».

Qaraxanlı Küne Dəmirin lətifələrində çəkinmədən cəmiyyətin iç üzünü açmaq, hətta özgəyə yox, öz vəziyyətinə də gülmək var. «Kərkinçək» lətifəsində oxuyuruq: «Dəmir kişi partiya təşkilatı katibi işləyərkən raykom işçiləri onu danışdırmaq üçün deyirlər:

- Dəmir dayı, bizə görüm-baxım eləmirsən?

Dəmir kişi:

- Kolxoz bir leşdir, sədr quzğun. Sədr bu leşin üstünə caynağını keçirib hərdənbir dimdikləyir. Kənd soveti sədri qarğadır. Kolxoz sədrinin qanadları altından hərdən oğurluqla bir çimdik götürür. Qaldı partkom, o da kərkinçək bir quşdur. Yuxarıda bir yerdə durub: qa, qa, ey gördüm, ey dağıtdılar, - deyir. Kərkinçək quşu kimi özüm nə tapıram, sizə də nə verəm?»

Dəmir onu əhatə edən adamlar içərisində elə sadələvh, dayaz düşüncəli adamlara rast gəlir ki, onların gözünün içinə baxa-baxa şaqqanaq çəkib gülür. Belə lətifələrdən biri «Qıqqılıqu, səhərdir».

«Gecənin yarısı qonşusu qaça-qaça Dəmirin üstünə gəlib deyir:

- Dəmir, mənə yüz manat borc ver. Səhər açılan kimi gətirəcəyəm.

Dəmir darvazanı açıb, bayıra çıxır və geri dönəndə qonşusunun qabağına yüyürür:

- Qıqqılıqu, səhərdir, pulumu ver».

«Oğru mənimlə inək gəzir» lətifəsi daha maraqlıdır: «Künə Dəmirin inəyi itir. Baxırlar ki, Dəmir bir nəfərlə gedir. Həmkəndlilərindən biri soruşur:

- Dəmir əmi, inəyin itmişdi, tapdınmı?

Künə Dəmir gülə-gülə deyir:

- Bala, necə tapmaq olar ki, oğru mənimlə bərabər inək axtarır?»

Molla Nəsrəddinin, Bəhlul Danəndənin, Çuğanın, Təməlin (Türkiyə) lətifələrini kitablardan oxuyuruq, söyləyicilərdən eşidirik. Onları bizdən əsrlər, qərinələr, uzun zamanlar ayırır. Lakin Unnu Ağcanın, Karağan Usubun, Dabravol Qasımın və Künə Dəmirin oğlu, qızı, nəvə-nəticəsi, onu əhatə edən və təmasda olan insanlar bu gün yaşamaqdadırlar. Onların dünyaya gəldiyi coğrafi məkan, nəslitayfası, peşəsi, işi, gücü tam bəllidir. Bu lətifələr içərisində yersiz, yurdsuz, ünvensiz lətifələr yoxdur. Bu bədii nümunələr, yaddaşlara yazılmış sənət inciləri bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycan həyatında və folklorunda Molla Nəsrəddin ənənələri yaşayır və davam edir. Deməli, Azərbaycan folklorunun gülüş qaynağı, gülüş bulağı çağlayır və

əvvəlkindən də gur axır. Bir şeyi unutmaq lazım deyil ki, folklor nümunələrinin ətə-qana gəlməsi üçün zaman lazımdır. Aylar, illər keçdikcə bu lətifələr dildə, ağızda gəzdikcə cilalanacaq, daha bitkin, daha yetkin sənət nümunələrinə çevriləcəkdir. İndi nəşr olunan lətifələrlə xalqda gəzən variantları gələcəkdə müqayisəli şəkildə öyrənən gənc tədqiqatçılar müşahidə edəcəklər ki, bu lətifələrin, xalq incilərinin ərsəyə gəlməsində böyük xalq kütləsinin rolu da var. Xalq onları beynində, şüurunda, zəhnində yaşadır, ürək qanı ilə qızdırır, daha konkret desək, xalq yaradıcılığı qazanında bişirib, onu ümumi söz sərvətinə daxil edir. Lətifə yaradıcılarının xoşbəxtliyi ondadır ki, o sənət incilərinin üzərində onların möhürü var. Buna görə də onlar zamanın, tarixin yaddaşında qalacaqlar.

Qaravəlli: Azərbaycan türklərinin folklorunda gülüş qaynaqlarından biri də qaravəllilərdir. Adətən dastan söyləyən aşığı aradakı fasilədə bir qaravəlli söyləyir. Bir qaravəlli adamların yuxusunu qaçırır, güldürür, şənləndirir, onlarda dastanın davamına xoş ovqatla qulaq asmağa şərait yaradır.

Novellada nəticə təəccüb doğurur. Qaravəllidə də bu xüsusiyyətlər var. Müharibə dövrü imiş. O zaman atı da cəbhəyə aparırdılar.

Yevlaxın Tanrıqullar kəndində taxıl dərzləri xırmanda taxıl döyülürmüş kimi dərzli döymək üçün əslində vələ iki at qoşulmalıdır. Lakin atlar müharibəyə getdiyi üçün qadın vələ bir eşşək və bir at bağlayır.

Həmin kənddən olan balabançı Yolbasan Hüseyn bu mənzərəni görür. Yolbasan Hüseynin zarafatçı olduğunu bilən qadın bunu seyr edir. Balabançı Hüseyn deyir:

- Bala, vələ qoşduğun atı başa düşdüm, bəs bu yanındakı nədir?

Qadın balabançı nəfəsini dərənədək cavabını verir:

- A qardaş, bu da aşığın yanında balabançı kimi bir şeydir.

Balabançı Hüseyn hər dastan gecəsində bunu söyləyir, söyləməsə də adamlar o qaravəllini zorla danışdırırdılar. Hüseyn kişi o qədər kök və iri adam idi ki, bəlkə də onu qapan tərəzi də çəkə bilməzdi.«O, bir gün arıq və cansız bir aşıqla məclisə daxil olur. Yerdən bir qoca sual verir:

- Ay Hüseyn, nədəndir ki, sən dərinə sığmırsan, yanaqlarından yağ damır. Yanındakı aşığın isə dərisi sümüyə yapışib?

Hüseyn gülə-gülə deyir:

- Mən hər dəfə bir qazan ət və ya dolma yeyirəm. Bu evi yıxılan isə bir nimçə xörək

yeyə, ya yeyə bilməyə. Atalar deyib ki, yemək insanı iki eləməz, yekə eləyər .»

Hətta təmsillərdən də belə gülüş doğuran qaravəllilər yarana bilir. Məsələn:

Bir gün kişinin evinə hörmətli bir qonaq gəlir. Bişirməyə evdə ət olmur. Kişi çəpərin başındakı sağsağanı (ikinci adı qəcələdir) tutub arvada deyir:

- Bu kəkliyi təmizlə bişir.

Qadın deyir:

- A kişi, bu kəklik deyil, sağsağandır.

Kişi qışqırır:

- Zalım qızı, quşlara ad qoyulanda sən orda idin? Deyirəm kəklikdir, kəklikdir.

Şaha bir doydaq quşu hədiyyə gətirirlər. Şah deyir:

- Bu quşun bir az dimdiyindən, bir az da ayaqlarından kəsin.

Şah dimdiyi və ayaqları kəsilmiş doydaq quşuna baxıb deyir:

- Quş quş həddinə düşdü. Heyf ki, ayaq üstə dura bilmir, yeriyə bilmir.

Yeri düşmüşkən, onu da qeyd edək ki, qaravəllilər aşığın yox, balabançının yaradıcılıq məhsuludur. Aşıq yorular, fasilə edər, çay içər, bu arada balabançı bir-birindən dəyərli və gülməli qaravəllilər danışar. Qaravəllilər xalq ədəbiyyatında statusu olan

bir janrdır. Hətta, folklor antologiyalarına daxil edilmişdir.

Xalq ədəbiyyatında onun ikinci adı bədii yalandır. Bədii yalan əsasən şeirlərdə olur. «Əsli və Kərəm» dastanı ilə bağlı Dədə Kərəmin mübaliğələrlə dolu qaravəllisi mövcuddur. Dədə Kərəmin mübaliğələrlə, yalanla bəzənmiş qoşmasınının bədii cəhətdən mükəmməl bir əsər kimi oxuculara çatdırılmasını vacib bilirik.

Gəzə-gəzə bir milçəyə tuş oldum,
Xəncər ilə tutub kəsdim başını.
Gücüm çatmadı ki, çəkib aparam,
Yeddi dağın üstə sərdim leşini.

Milçək vızıldadı, uçdu havaya-,
Yağın süzdüm üç yüz altmış tavaya,
Yüklədim ətini doxsan dəvəyə
Xotkar üçün göndərdim mən beşini.

Alıb onu bir meydana atdılar,
Ətini yüz min tükən deyib, satdılar.
Sümüklərin yığıb körpü çatdılar,
Hesab etdik, iki min il yaşını.

Ölçüb gördüm yeddi qarış dizi var,
Otuz xırmandan da böyük gözü var,

Dərisində yeddi qarış tozu var,
Hesablamaq olmur onun dişini.

Dərisindən çadır qurub oturduq,
Əti kəsib, on küçəyə yetirdik,
İsfahandan bir minəxor gətirdik,
Açıban ağzını, saydı dişini.

Dırnaqların qırıb tökdük dərəyə,
Budlarını yığdıq əlli kisəyə,
Qanadını yelkən çəkdik gəmiyə,
Fil burnundan uzun gördüm qaşını.

Mən görürəm qaranlıqda gələni,
Gəlibəni şirin canım alanı,
Dərli Kərəm söylər belə yalanı,
Belə gördüm gözəllərin işini.

Kərəmin ağ yalanları vaxtilə aşıqların repertuarına düşmüşdü. Mən 1960-cı illərdə aşıqlardan, xüsusilə Göyçəli Aşıq Qasımın oğlu, Şəmkinin Qıraqbayramlı kəndində yaşayan Aşıq Əlidən, eləcə də Göyçənin Ağzıbir kəndindən olan Aşıq Məhəmməddən “Yalan-palan” adlı şeir nümunələri toplamışdır. Əslində folklorda “Yalan-palan”da folklorun arxaik janrlarından biridir. Vaxtilə məclislərdə fasilə zamanı bala-bançılar, bəzən şuxluğu bacaran aşıqlar qara-

vəllilərlə yanaşı sırf “Yalan-palan”lar danışmışlar.

Ağız ədəbiyyatımızda, folklorumuzda bədii yalandan bol-bol istifadə olunub. Bir halda ki, yalan danışmaq azarı var, demək, bu azara tutulanlar da olacaq. Bədii yalan onu qoşanın və eləcə də onu dinləyənin fantaziya və təxəyyülünün inkişafına geniş imkan yaradır. Əgər yanılmaclar dili səlisləşdirmək üçündürsə, bədii yalanlar da təfəkkür və təxəyyülü nizama salır, doğru ilə yalanı seçməyə köməklik göstərir.

“Əlicə, Vəlicə və Mənicə” və “Dovşan ovu” adlı “Yalan-palan”ları Aşıq Əlidən yazıya alıb mətbuatda çap etdirmişik.¹

“Əlicə, Vəlicə, Mənicə”

Üç qardaş idik. Birimizin adı Əlicə, birimizin adı Vəlicə, birimizin də adı Mənicə. Getdik ördək ovuna. Qarşımıza üç göl çıxdı. İkisi quru, birinin suyu yox. Suyu yox göldə 3 ördək var idi. İkisi ölü, birinin canı yox. Canı yox ördəyi Əlicə atdı vura bilmədi. Vəlicə atdı vura bilmədi. Mənicə atdım, şappıldatdım. Ördəyi çəkdik qırx girvənkə, bir də yarım əti gəldi. Bunu bişirmək üçün bir kəndə qazan axtarmağa getdik. Bu kənddə üç ev var idi. İkisi uçuq, birinin divarı yox. Divarı yox evdə üç qarı

¹ “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 29 iyul, 1983-cü il, № 30

yaşayırdı. Qarının ikisi kor, birinin gözü yox. Gözü yox qarının üç qazanı var idi. İkisi qırıq, birinin altı yox. Əti doldurduq altı yox qazana. Bunun suyu gedib, əti qalmaqdan, əti getdi suyu qaldı. Xəbər gəldi ki, darıya donuz girib. Qaçdıq ora, yerdən bir daş götürüb donuza atdım. Atdığım daş donuzun dişinə dəydi. Donuzun dişindən qılgılcım çıxıb darıya od saldı. Darı alışıb yandı. Deməyəsən atdığım çaxmaq daşı, donuzun dişi isə poladdan imiş. Yanmış darını gəzərkən bir palan tapdıq. Palanın içindən bir çul çıxdı. Çul oldu, palan oldu, hamısı yalan oldu.

“Dovşan ovu”

Mənim adım Layım idi,
Həftə mənim, ayım idi.
Gəzməkdən bərk pıxmış idim,
Dayımla ova çıxmış idim.
Qabağımdan dovşan çıxdı,
Baxdım-baxdım gözüm axdı.
Dovşan oğlu – Qoduq qoyma.
Dayımdan bir tufəng çıxdı.
Qundağı var, lüləsi yox,
Dayım atdı, mən də vurdum.
Yaddan çıxıb bir buna bax,
Bizə lazım oldu bıçaq,
Salman oğlu Sadıq bıçaq,
Dovşan oğlu – Qoduq bıçaq,

Dayımdan bir bıçaq çıxdı.
Sapı var, tiyəsi yox,
Dayım kəsdi, mən doğradım,
Belə yazdı, yazı yazan,
Bizə lazım oldu qazan,
Hadıq qazan, huduq qazan,
Salman oğlu Sadıq qazan,
Dovşan oğlu – Qoduq qazan,
Dayımdan bir qazan çıxdı,
Qırağı var, ortası yox.
Daş gətirdik, çatdıq ocaq,
Söhbətdəki düzlüyə bax.
Ocaq yerində bitdi darı,
Darını biçdi, yığdı qarı,
Darının içindən qulan çıxdı,
Belində bir palan çıxdı.
Arıflər qulaq asdı,
Sözün hamısı yalan çıxdı.

Axırınıcı yalan-palan”ı isə Aşıq Məhəmməd
söyləmişdir:

Biz biz idik, kim kim idik,
Salman oğlu Sadıq idi,
Dovşan oğlu Qoduq idi.
Hadıydı, Huduydu, bir də mən idim.
Meşəyə ova çıxdıq.
Tüfəngimizin çaxmağı yox,

Baltamızın ağzı yox,
Çaxmağımız var daşı yox,
Vurduq, yıxdıq, çaxdıq,
İki dovşan, iki qaban vurduq.
Bişirməyə ocaq çatdıq,
Salmanda od olmadı,
Sadıq da qov olmadı,
Baltaladıq tökdük qazana,
Baltamızın ağzı yox,
Bıçağımızın sapı yox,
Qazanımızın altı yox,
Bişirdik doyunca yedik.
O yalan, bu yalan,
Hamısı kökdən yalan,
Ordan tapdıq bir palan,
Sökdük içində çox yalan,
Meşəyə ova çıxdıq,
Salman oğlu Sadıq atdı, dəymədi,
Dovşan oğlu Qoduq atdı, dəymədi,
Mən atanda dördün birdən vurdum,
Ordan tapdıq bir palan,
İçi dolu ağ yalan.

Məclisin gedişində dastanın xarakterinə uyğun olaraq fasilə zamanı əyyar balabançılar şuxluq edir, bəmərə sözlərlə dinləyicilərin yorğunluğunu alır, diqqətlərini daha maraqlı səmtə yönəldir. Balabançıdan biri deyir. Şah öz vəzirini

işdən çıxarmaq üçün yeni sınaqlara çəkir. Şah üzünü vəzirə tutub deyir:

- Vəzir, könlümdən erkək qarışqa kababı keçir.

Vəzir ha soraqlaşır, sualına cavab tapmır. Bir çoban vəzirə deyir:

- Bunu mən bilirəm.

Bir qarışqanı tutub şüşənin içinə salır. Şah çobandan soruşur:

- Qarışqanı düz tapdınız, bəs onun erkək olduğunu hardan bildiniz?

Çoban deyir:

- Mən qarışqaya bildirdim ki, şah erkək qarışqa əti yemək istəyir. O zaman qarışqa söyünc elədi. Söyüncündən başa düşdüm ki, qarışqa erkəkdir.

Xalqın gülüş dolu eyhamlarını toplamaqla kifayətlənmək olmaz. Bu saydığımız örnəklərin hər biri gülüş qaynağıdır.

Meydan tamaşaları. Adətən meydan tamaşaları “Kosa-kosa” şəklində və başqa tərzdə icra olunur.

Meydan tamaşaları ilə xalq dramları üzvi surətdə bir-biri ilə bağlıdır. Qədim zamanlarda meydan tamaşaları daha çox yerlərdə pəhləvanların gülüş səhnələri ilə bağlı olmuşdur. Məsələn, Kəlbəcərin Kəştək kəndində geniş gülüş meydanı olmuşdur. Burada məşhur xalq

pəhləvanı Haxo özünün yenilməz gücə malik olması ilə məşğul olmuşdur. Uzaq və yaxın ellərdən buraya pəhləvanlar gəlmiş, meydan sulamış və Haxonu cəngə çağırmışdır. Öküz dərisini dəlib çuxa kimi əyninə geymiş Haxo heybətli bir səslə sulanmış meydana gəlmiş, neçə-neçə uzaqdan gəlmiş pəhləvanın boynunu qatlayıb əzmiş, yenə də öz mövqeyində qalmışdır. Bir gün belə bir hadisə baş verir.

Haxo mal-qoyunu təzəcə rahatlayıb bardaş qurubmuş ki, qapının ağzında bir adam görünür. Salam verir, xəbər alır:

- Bura Haxonun evidir?

Haxo deyir:

- Bəli, buradır.

Bu yad adam xəbər alır:

- Haxo evdədi?

Haxo bilir ki, bu da güləşməyə gələnlərdəndir, desə mənəm, onda bu qonaq əlini çaya-çörəyə vurmayacaq, ona görə də özünü danır, deyir, buralar adamına oxşamır, uzun yol gəlib, yorulub, qoy dincəlsin, özümü sabah tanıdıram.

Haxo ona cavab verir ki, dəyirmanı dən aparıb, sabah günorta qayıdacaq. Haxo burda yoxdusa evi burdadı, çöldə niyə durmusan, bəri gəl. Mən onun böyük qardaşıyam.

Qonaq əyləşəndən sonra Haxo durub bir erkək kəsir, doğrayıb qazana doldurur. Bacısı da bir toyluq xəmir qatır, bir toyluq yuxa bişirir.

Üç adam o boyda xörəyin, yuxanın axırına çıxırlar, bircə tikəsini də qoymurlar qalsın.

Haxo o başdan durub malı-qoyunu örüşə aparanda baxır ki, qonağın çəkmələri eşikdə, qapının ağzındadır, onları cütləyir, kərəni qaldırıb dirəyin başına qoyur, kərəni buraxır. Bacısı onun nə elədiyini görür.

Yol gəlib yorulmuş qonaq doyunca çörək-xörək yeyəndən, çay içəndən, təzə yorğan-döşəyə düşəndən sonra bərk yatır. O zaman ayılır ki, görür gün çeşt yerinə qalxıb. Durub geyinir, eşiyə çıxmaq istəyir, çəkmələrini tapmır.

Haxonun bacısı baxır ki, qonaq devikir, deyir, a qardaş, nə axtarırsan?

Qonaq pəhləvan deyir:

- Çəkmələrimi.

Haxonun bacısı ona kərənin altını göstərir:

- Haxo mal-qoyunu örüşə apardı, indi qayıdacaq. Məni yaman danladı ki, qonağın çəkmələrini niyə gizləməmişən, demirsənmi çarığa dadanmış sümsük itlər aparar, biabır olarıq. Haxo çəkmələrini ora qoyub.

Qonaq pəhləvan kərənə əvvəlcə bir əlini, sonra ikisini də atır, qaldıra bilmir, axırda çiyinini

verir, yenə də kərəni dirəyin başından aralamağa gücü çatmır.

Haxonun bacısı irəli yeriyib kərəni bircə əli ilə qaldırır, çəkmələri götürüb qonağın qabağına atır.

Qonaq pəhləvan fikirləşir ki, dişisi bu gücdə olanın erkəyi indi gör nə hünərdədir...

Çəkmələrini geyinib o gedən gedir.

Meydan tamaşalarını artırmaq üçün, yeni örnəklərini tapmaq üçün xalqın içərisinə getmək və yazıya almaq lazımdır. Hər bir folklor həvəskarı belə nümunələrin toplanmasına səy göstərməlidir.

Azərbaycan folklorunda hər bir janrın öz yeri, mövqeyi, ifadə etdiyi məna çalarları vardır. Bir janr digərini əvəz edə bilməz. Hər bir bədii janr öz rolunu oynayır. Burada artıq heç bir örnək yoxdur. Hər biri bədii təfəkkürün təbii məhsuludur.

Yanıltmaclar. Gülüş qaynaqları içərisində təmsil, lətifə, atalar sözü və məsəllər, qara-vəllilər, xalq dramları ilə yanaşı, yanıltmaclar da mühüm yer tutur. Yanıltmaclara türklər «çaşdırma» deyirlər. Doğrudan da yanıltmac deyənlər bir-birini sözdə yanıldır və çaşdırır. Məsələn: «Atı min, iti qov, iti qov, atı min»

Yanıltmaclar elə sürətlə deyilir ki, çoxları bunu deyərkən dolaşır salır, yanılıb

çaşır. Yanıltmac deyən çaşaraq «Atı qov, iti min» deyir. Bu isə gülüş yaradır. Ətrafdakıların qəhqəhələri dilində, tələffüzündə qüsurlu olan uşaqları sözü düz tələffüz etməyə sövq edir. Yanıltmacın xidməti tələffüzü, nitqi nizama salmağa, rəvanlaşdırmağa xidmət edir. Ancaq, bilmək lazımdır ki, tələffüzü nizama salmaq üçün insanın şüurundakı, ağındakı çatışma-mazlıqlarla məşğul olmaq lazımdır. Ən başlıcası uşağın dərk etmə qabiliyyətini artırmaq vacibdir. Ona görə də baba-nənələrin yanıltmacalarına şüurla müraciət etmək lazımdır. Az olsa da Azərbaycan folklorunda belə nümunələr mövcuddur. Məsələn:

Birinci şəxs:

- Ağaca çıxdım.

İkinci şəxs:

- Mən də, mən də.

Birinci şəxs:

- Armudu dərdim.

İkinci şəxs:

- Mən də, mən də.

Birinci şəxs:

- Armud kal idi.

İkinci şəxs:

- Mən də, mən də.

Ətrafdakılar gülüşür. «-Mən də, mən də» deyən yanıltmacı beynində təkrar edir, səhvini başa düşür, barmağı ilə işarə edib:

- Sən də, sən də – deyə, - cavab verir. Bax, islahedici gülüş budur.

Beyinlə bağlı ikinci yanıltmacı:

Birinci şəxs:

- Çəpərdən aşdım.

İkinci şəxs:

- Mən də, mən də.

Birinci şəxs:

- İtlər hürüşdü.

İkinci şəxs:

- Mən də, mən də.

Ətrafdakılar gülüşür, «mən də, mən də» deyəni heyrət bürüyür. Gülüşdən pörtüb qızaran adam şüurunu səfərbər edir, yaddaşını təhlilə cəlb edir. Nəyə güldüklərini bilir və qarşısındakına «sən də, sən də» - cavabını verir.

Xalq dramları: Xalq dramları əsasən üç yerə bölünür:

1) Mərasimlərlə bağlı dramlar, 2) İctimai dramlar, 3) Məişət dramları.

«Kosa-kosa» mərasim dramlarına, «Xan-xan» ictimai dramlara, «Tənbəl qardaş» məişət dramlarına nümunə ola bilər. Bunlardan elmi ədəbiyyatda, dərsliklərdə, xalq

ədəbiyyatı antologiyalarında geniş danışıldığı üçün biz burada xalq arasında gəzən yeni nümunələrə diqqəti cəlb edəcəyik. Məlumdur ki, meydan tamaşaları və şəbihlər də xalq dramlarına daxildir.

«Özünüə yeni Yezid tapın» adlı meydan tamaşası respublikanın qərb zonasında keçirilən dini ayinlərlə bağlı qiymətli bir nümunədir. Burada deyilir:

«Adətən dini şəbihlər zamanı meydan tamaşaları göstərilərdi. Tovuzun Cilovdarlı kəndində də meydan tamaşası düzəldilibmiş. Bu dini şəbih belə qurulmuşdu. Bir at Düldül kimi bəzədilmişdi. Həzrət Əli başdan-başa göy geyinib, əlində qılnc ata süvar olmuşdu. O biri atı da başdan-ayağa qırmızı geyinmiş Yezid minmişdi. Onlar qabaq-qabağa gəlib qılnclaşır, xalq üstünlüyü Həzrət Əliyə verdiyi üçün Yezid onun zərbinə dözməyir. Yezid atının başını çəkib qaçır. Cilovdarlı kəndində göstərilən bu şəbihdə Yezid rolunda Heybət kişi çıxış edirmiş. Heybət kişi atı sürüb qaçanda, həqiqətən atın cilovunu yığa bilmir, at baş götürüb Kürə tərəf qaçır. Bundan qorxuya düşən Heybət kişi qışqırır:

- Ay camaat, mən getdim, özünüə təzə Yezid tapın!»

Atalar sözü və məsəllər: Atalar sözü və məsəllər içərisində gülüş doğruran elə nümunələr vardır ki, onların dilə gətirilməsi və işlənməsi az qala mühüm bir mərhələ təşkil edir. Elə atalar sözü və məsəllər var ki, onlar təbii gülüş üçün qaynaqdırlar.

Çiçək oğlu İsmayıl Laçın rayonunun Fərraş kəndində anadan olub. Dadlı-duzlu şeirləri və gülməli hərəkətləri ilə həmişə gülüş doğurub və əhalinin hüsnü-rəğbətini qazanıb. İsmayilla yoldaşlıq, dostluq edənlər həmişə ehtiyatlanır, onun kələyinə düşməməyə çalışırmışlar.

Suya susuz aparıb, susuz gətirərəm.

Fərraşda toy imiş. Bu toylarda İsmayılın, Bəbirin, Məliyinin, Cənnətin iştirakı da çox təmtəraqlı keçərmiş. Toyların birində İsmayıl deyir:

- Kim istəyirsə mənimlə gəlsin gedək bulağın üstünə. Mən onu bulaqdan su içməyə qoymacağam, susuz gətirəcəyəm.

Cənnət yerindən qalxıb deyir ki, mən səninlə gedirəm. Sən məni suya necə aparıb, susuz da gətirəcəksən?

Onlar gəlib bulağın başına çıxırlar. Cənnət dizlərini yerə qoyub su içmək istəyəndə İsmayıl deyir ki, dayan, gedək şahid gətirək. Çünki mən deyəcəyəm içmədin, sən isə deyəcəksən ki, içdim. Cənnət su içmədən İsmayilla qayıdıb toy

mağarına gəlirlər. İsmayıl arxayın keçib yerində oturur. Cənnət deyir ki, ay İsmayıl, Bəbiri şahid kimi gəl götürək, gedək bulağın başına. İndi görüm sən məni suya aparıb, necə susuz qaytaracaqsan.

İsmayıl gülə-gülə deyir ki, ay Cənnət, nə istəyirsən? Demədimmi ki, səni suya aparıb, su içmədən qaytaracağam. Onu da etdim. Daha otur yerində. Beləliklə də Cənnət çıxılmaz vəziyyətdə qalır və gülüş hədəfinə çevrilir.

Başqa bir misal: “Mən buraxıram, ayı buraxmır”.

Ata oğulu ilə ova çıxır. Meşədə ayının izinə düşürlər. İz ilə gəlib görürlər ki, ayı böyük bir qayanın dibində kahaya girib. Atası deyir ki, ay oğul, tufəngi al kahanın qabağında möhkəm dayan. Mən xəncərlə girib ayını qıcıqlandırıb çıxardacağam.

Ata xəncəri əlinə alıb kahaya girir. Ayı bir küncdə dayanıb kişinin hərəkətlərini izləyirmiş. Qəflətən qalxıb kişini alıb altına basır. Kişi ayı ilə çarpışan zaman oğlu qışqırır ki, ay ata, ayını çıxarda bilmirsənsə, burax, gəl.

Ata qışqırır ki, ay oğul, mən buraxıram ey, bu ayı məni buraxmır.

Xalq məsəlləri içərisində elə nümunələr vardır ki, insanı heyretə gətirir.

Məsələn “Xoruz başını kola soxub, quyruğundan xəbəri yoxdur”. Bu xoruzdan çox həyatda öz eyiblərini gizlətməyə çalışan insanlara aiddir. Yəni bəzi insanlar öz günahlarını, tutduqları işi nə qədər ört basdır edirlərsə bir tərəfi açıq qalır. Ümumiyyətlə, atalar sözü və məsəllər böyük təkamül yolu keçir, daxili proseslərə məruz qalır.

***“Ayranı yox içməyə,
Kür axtarır keçməyə”***

Məsəlində məlumdur ki, insan öz sağlamlığını, gücünü, qüdrətini artırmaq üçün, həyatda yaxşı təmin olunmalıdır, yaxşı qidalanmalıdır, həyat şəraitini insana layiq səviyyədə təşkil etməlidir. Ehtiyac içində olan, içməyə ayran tapmayan adam Kür kimi dəlisov çaydan keçə bilməz və dalğaların qurbanı olar. Atalar hər saat anbaan qarşılaşdığı həyat hadisələrini öyrənir və yaddaqalan hikmətli örnəklər yazır: Atalar sözləri və məsəllər həyatın güzgüsüdür. Bəlkə də həyatın özüdür. Bir xalqın psixologiyasını, xarakterini və həyat təcrübələrini öyrənmək və mənimsəmək üçün folklorun başqa örnəkləri ilə yanaşı atalar sözlərini və məsəllərini gözdən keçirmək və təhlilə cəlb etmək

kifayətlərini gözdən keçirmək və təhlilə cəlb etmək kifayətdir. Minlərlə atalar sözünü, məsəlləri toplaşan onun sonuna çata bilməzsən. Atalar sözlərinin xüsusən məsəllərin yada düşdükcə birini uzaqbaşı ikisini yadda saxlamaq olar. Atalar sözləri xüsusən məsəllər insanın qan yaddaşına birdən gəlir. Onu dərhal yazıya almazdan unudulur. Atalar sözlərini, xüsusən zərbül məsəlləri dilə gələn kimi yazıya almaq lazımdır. Eləcə də başqalarından eşitdiklərini elə həmin anda qeyd etmək lazımdır.

Əlbəttə, bir yazıda “Azərbaycan folklorunda gülüş və onun bədii qaynaqları” mövzusunun tam əhatə etmək imkan xaricindədir. Gələcək yazımızda yeni folklor örnəklərini, eyni zamanda türk, kərkük və qaqauz folklorundan bəzi nümunələri götürüb müqayisəli araşdırmalar aparacağıq.

II FƏSİL

Lətifələrimizin yeni qəhrəmanları

Təhlilə cəlb etdiyimiz Unnu Ağca, Dabravol Qasım, Künə Dəmir və Karağan Usub XX əsrdə lətifələr yaratmış şəxsiyyətlərdir.

I fəsildə xalq təmsillərindən və adlarını çəkdiyimiz sənətkarların lətifələrini müxtəsər şəkildə olsa da, tədqiqata cəlb etmişik. Biz II fəsildə onların ayrıca tərcümeyi-hallarını da verməyi məqsədə uyğun hesab etdik. Ona görə ki, bu özündən əvvəlki Azərbaycan lətifələrindən onunla fərqlənir ki, bunların adı, şəxsiyyəti, coğrafi məkanı, lətifə obyektləri bəllidir. Onların tərcümeyi-hallarını verdikdən sonra, coğrafi məkanla bağlı lətifələrin dilindən və bədii xüsusiyyətlərdən söz açmağa imkan yaranacaqdır.

Ünvanlı lətifələr. Unnu Ağcanın lətifələri adamı təkcə güldürmür, güldürə-güldürə düşündürür, düşündürə-düşündürə güldürür. Onun lətifələrinin fəlsəfi qatı çox dərinidir, təsir dairəsi genişdir. Onda həyat müşahidəsi, görmək, duymaq, sözdən don biçmək özünə-məxsus bir keyfiyyətə, bacarığa və yaradıcı

qüdrətə malikdir. Unnu Ağcanın hər lətifəsini eşitdikcə insanı heyrət bürüyür, insanı dərindən düşünməyə vadar edir, oradakı həyat həqiqətləri insanı valeh edir. İnsan lətifələrin cazibəsindən çıxma bilmir. Hələ oradakı mənə, forma və məzmun gözəlliyi, bunların vəhdəti, bir-birini tamamlaması, hər bir lətifənin hikməti, onların məntiqi nəticəsi insanı mat qoyur. İnsan ondan doymur, eyni lətifəni insan bir də eşitmək, təkrar-təkrar dinləmək istəyir. Onun lətifələri sələfləri olan Molla Nəsrəddindən də, Bəhlul Danəndədən də, Cuğadan da, müasirləri Karağan Usubdan, Bəhram Qamanovdan, Künə Dəmirədən, həmkəndliləri Dabravol Qasımdan, Zülüm Hüseynədən, Hıçqırıqlı Nağı oğlu Məhəmməddən və başqalarından da onu kəskin şəkildə fərqləndirir. Unnu Ağcanın özünəməxsus deyim tərzini, həyata, həyat hadisələrinə, insani münasibətlərin ən dərin qatlarına müdaxilə etmək bacarığı qeyri-adidir. Unnu Ağcanın müşahidə qabiliyyəti, deyim tərzini, duyumu, məntiqi nəticələri elədir ki, hər kəs o andacadəyə ki, bu lətifə Unnu Ağcanındır. Elə lətifələr var ki, bəlkə də Unnu Ağcadan da əvvəl mövcud olubdur. Lakin onları öz həyatı, məişəti, davranışı ilə bağlı özünüküləşdirə bilir, öz işi, əməli ilə uyğunlaşdırıb,

ona Ağca düşüncəsinin donunu geydirə bilibdir.

Ağcanın hər bir lətifəsində dərin düşüncə, qətiyyət, qorxmazlıq, birsifətlilik duyulur. İnsan bunları duya-duya, bunlardan həyatı nəticə çıxara-çıxara gülür. Bu mənalı gülüş insanın iliyinə, qanına işləyir, şüurunda əbədiləşir, yaddaşına həkk olunur, ölməzlik qazanır.

Unnu Ağca Tovuz bölgəsinin Çəşməli kəndindəndir. Ona görə bu müdrik el ağsaqqalına Unnu Ağca deyirmişlər ki, Ağcanın Çəşməli dərəsində qoşa dəyirmanları olub. El arasında bir söz var: «Üstümü unnu görüb, adım dəyirmançı qoyma». Ona görə də, dəyirmanda həmişə üstü unnu olan Ağcaya «Unnu Ağca» ləqəbi veriblər.

Unnu Ağca (Ağca Kərbəlayi Nuru oğlu Yusifov) 1880-ci ildə Çəşməlidə anadan olmuş və 1965-ci ildə orada da vəfat etmişdir. Unnu Ağcanın arvadı Xatundan oğlanları – Müseyib və Hüseyn, qızları -Bağdad və Salatın olmuşdur. Unnu Ağcanın indi 135 nəvə-nəticəsi vardır. Unnu Ağca elinə-obasına böyük irs və nəsil-övlad qoyub getmişdir. Böyük irs dedikdə onun çapdan kənarında qalmış şeir yaradıcılığını, dadlı-duzlu qoşmalarını, Çəşməli dağlarına həsr etdiyi gəraylılarını nəzərdə

tuturuq. Onun zəngin irsi oğul nəvəsi Behbud Müseyib oğlu Ağcayev tərəfindən göz bəbəyi kimi qorunmaqdadır.

Lətifə yaradıcılarının hərəsinin öz yolu var. Bunlar içərisində özünəməxsus deyim tərz, həyata, həyat hadisələrinə, insani münasibətlərin dərin qatlarına müdaxilə etmək bacarığı olan Unnu Ağca xüsusilə fərqlənir.

Unnu Ağcanın deyim tərz, yaradıcılığı ilə tanış olan insan sonradan onun lətifələrinin vurğunu olur. Bu lətifələrdəki gülüş sağlam gülüşdür. Bu, gülüş xatirinə gülüş deyil, insanı düşündürən gülüşdür.

Ağca lətifələrindəki mövzu həyatdan, məişətdən götürülmüşdür. Onlar o qədər həyatı və məzəlidir ki, bu lətifələrdə elə bir səmimilik, incəlik var ki, insan bu lətifələri dönə-dönə oxumaq istəyir.

Lətifələr çox cəhətli və rəngarəngdir. Cəmiyyətdə qarşılaşdığımız bütün kölgəli hallar, mənən eybəcər adamlar onun lətifələrinin qəhrəmanlarıdır. O, bu qəhrəmanlara bu və ya digər şəkildə gülür, onları özlərinə kənardan baxmağa məcbur edir.

O, elin xeyir-şərində iştirak edən, məsləhət verən el ağsaqqalıdır. Dəyirmançılıq onların dədə-baba peşəsi olub. O, bu sənəti sevib,

onun vurğunu olub. «Başın var ki», «At oğrusu» lətifələrində dədə-baba sənətinə xor baxan, öz işində naşı olan adamlara gülür.

«Camaat şikayət-şixvay qaldırır ki, Ağca dəyirmanına qayıtsın. Unumuz-dənimiz zay olub getdi. Ağca üzünü cavan oğlana tutub dedi:

-Bala, hər kəsin öz ənənəsi, ruzi qazanmaq yeri olub. Bizim çörəyimiz dədə-babadan əkindən, biçindən, dəyirmandan çıxıb.

-Ağca əmi, bəs bizim nəslin dədə-baba çörəyi nədən çıxıb?

Unnu Ağca hövsələsini bir qədər cilovlasa da, yenə də sözünü deməyə məcbur olur:

-Sizin nəslin çörəyi at oğruluğundan».

Canlı xalq dilinin bütün incəliklərindən istifadə edərək Ağca elə lətifələr söyləmişdir ki, burada sözçülük, uzunçuluq yoxdur. Yiğcamlıq, səmimilik bu lətifələrin əsas xüsusiyyətləridir. Lətifələrdə fikir elə yiğcam, elə lakonik verilibdir ki, asan yadda qalır. Bir cümlə ilə fikir dinləyiciyə çatır. «Gözlərini də Allah tutsun», «Elə edin kəndi udmasın», «Birini də ver», «O da səni soruşurdu», «Onda gərək» və s. lətifələri bu səpkidədir.

«Qiyas müəllim zarafatla deyir:

- Ağca əmi, neçə oğlun var?

- Ayə səni də sayımmı?»

Və ya:

- «Məhərrəm adlı birisi sancılanıbmış. Ağca deyir ki, dərmanı konyakdır. Orada kolxoz sədri Həbib də var imiş. Ağca Həbibdən alıb stəkan dolu konyakı Məhərrəmə içirir. Üzünü Həbibə tutub deyir:

-Atanın ehsanında olsun, birini də ver, bu kişinin sancısı kəssin».

Unnu Ağca lətifələrinin ifşa, tənqid hədəflərindən biri də dövlət orqanlarında işləyən məmurlardır. Ədalətsiz, rüşvətxor, riyakar, yaltaq, ikiüzlü bürokratlar onun lətifələrinin əsas qəhrəmanlarına çevrilirlər. «Dəyirman nə üyütdüyünü bilir», «Marks kolxozu haqqında bir söz deməyibmi?», «Bunun nəyindən qorxacağam?», «Elə edin kəndi udmasın», «Başına ağıl çətin çıx», «Məndən yaxşı tanıyır», «Südə oxşasın» lətifələrində yaşadığı dövrdə qarşılaşdığı neqativ hallar tənqid olunur. Onları çox ustalıqla açır.

«Kolxoz yığıncağında hərə bir mətləbdən danışır. Ağca da söz alır.

-Ay sədr, bizim bu Çəşməlidə taxıl dəmyə bitir. Bizim yazlıq buğdamızın unundan cığala kimi yuxa çıxır. Allah göstərməsin anbara siçan, siçovul dadanar, yazda buğda toxumumuz qalmaz.

Anbardar görür ki, bu eyham sədrin alnına soyuq tər gətirdi. Yerindən bir atmaca atır:

-Ay Ağca, bizim anbarı, oradakı yazlıq buğda toxumunu sən ki görməmişən?

-Anbardar qardaş, dəyirmanın nə üyütdüyünü dəyirmançı hamıdan yaxşı görür.»

Bu lətifədə Ağca tamahkar, acgöz, öz vəzifəsindən sui-istifadə edən kolxoz sədrinin, anbardarın onların xalq malına xor baxdıqlarını məntiqlə özlərinə sübut edir, ələ salır, məsxərəyə qoyur.

Unnu Ağcanın ailə-məişət və tərbiyə mövzusunda çoxlu lətifələri var. Bu lətifələrdə oğul-ata, qayınata-gəlin münasibətləri, yaramaz tərbiyə üsulları tənqid olunur. «Ev Ağcanındırsa», «Bu iti göndərərdim», «Daş hardan bilsin», «Unu sovur», «Özümə borc verirsen», «Biz daş ha deyilik», «Qızıl sizin atanızdır», «Ömürlük tapa bilməyəcəksən» lətifələri bu mövzudadır.

«Ağcanın yaşadığı Çəşməli kəndində bir ər-arvad hər gün qılınc-qırğında idi. Bu səs-küydən qonşular da bezmişdi. Bir gün Unnu Ağcanı həmin ailəyə apardılar ki, onların başına ağıl qoysun.

Unnu Ağca çox söz-söhbətdən sonra üzünü kişiyyə tutub dedi:

-Ə, başa düş ki, heç kim öz yaxşı arvadını sənə verəsi deyil, ailəni dağıtma, kişi kimi yaşa, rəftarın olsun.

Sonra üzünü qadına tutub dedi:

-Sən də dilini bir az gödək elə, ailəni dağıtma. Sənə də deyirəm, heç kəs yaxşı ərinə sənə verməyəcək. Ailəni dağıtma, ərinlə dil tap, yaşa.

Hər ikisi birdən dilləndi:

-Yox, Ağca əmi, bizimki tutan deyil. Bizə son məsləhətini ver.

Ağca ciddi görkəm alıb dedi:

- Onda mənə birçə məsləhət var: «Hər kəs öz dədəsi evinə.»

Və ya «Bir kişinin üç oğlu olur. Ataları onları böyük nəvazişlə böyüdür. Vaxt olur kişinin arvadı ölür, gəlinləri ona yaxşı bax-mırlar. Kişi başqa qadınla evlənir. Oğlanlar, gəlinləri bunu bəhanə edib atalarını axtarmırlar. Yataqda xəstə yatan kişi arvadına deyir:

- Get, oğlanlarıma de ki, atanız ölür. Əlini divara uzadıb «qızıl», «qızıl» deyir.

Bu xəbəri eşidən oğlanlarının biri ling, külüng, biri də bel götürür. Kişi əlini uzatdığı divarı darmadağın edirlər.

Qocaya baş çəkməyə gələn Unnu Ağca deyir:

-Balalar, atanız sizi mənim gözümün qabağında böyüdüb. Siz axtaran qızıl axtardığınız soyuq divarın içində deyil. O qızıl budur, çarpayının üstündə, yorğan-döşəyin içində can verir.»

Hər iki lətifə ailə-məişət mövzusunda. Bu lətifələrdəki gülüş düşündürücüdür. Hər iki lətifədə Unnu Ağca bir el ağsaqqalı, müdrik şəxs kimi insanlara təsir etmək, onları tərbiyələndirmək istəyir. Onun təsir qüvvəsi də elə budur.

Lətifələrin bir çoxunda xalqına xor baxan, oğurluq edən, tüfeyli həyat keçirən, mənən şikəst, cəmiyyət üçün yabancı ünsürlərə rast gəlirik. «Çaxçağın bağıni niyə kəsirsən», «Yalan deyirsən», «Kömbə halal undan olur», «Bacı, birini apar», «Oğru, sən dayan», «Əvəz-Məvəz, boz madyan at» kimi lətifələrdə gülüşlə yanaşı, tərbiyə istəyi də var. Həyatda öz yolunu tapa bilməyənlərə yol göstərmək, pis əməllərdən çəkindirmək, onlara kömək etmək duyğusu daha yüksəkdir.

Unnu Ağca lətifələrinin bir qismi isə onun qonşularından bəhs edir. Lakin bu lətifələr dar çərçivəyə sığmır. Burada, ümumiyyətlə, insanlar arasındakı münasibətlər nəzərdə tutulur. «Axşamın xeyir», «O da səni soruşurdu», «Səninkini yolda demişəm», «Pul kəsirəm» bu qəbildən olan lətifələrdir. «Pul kəsirəm» lətifəsində xəbis, paxıl qonşularının iç üzünü açır, ona gülür və başqalarını da güldürür.

«Ağca dəhnədən dəyirmanı su bağlayanda pencək çiyindən suya düşüb islanır. Evə gələndə baxır ki, cibindəki pullar islanıb. Pulları süfrənin üstünə sərir ki, qurusun. Bunu görən qonşu deyir:

-Ağca, bu nə puldur?

Ağca deyir:

-Heç kimə demə. Dəyirmançılığı atdım, pul kəsirəm, təzədir, deyirəm qurusun.

Qonşu qaçıb polisə zəng edir. Ağcanın üstünü kəsirlər. Süfrənin üstə sərilmiş pulları görəndə polis işçisi bilir ki, iş nə yerdədir. Onlar sual verməmiş Ağca dillənir:

-A qardaşlar, bacarıram pul kəsirəm, çuğulluq ki etmirəm.»

Ümumiyyətlə, Unnu Ağca yaradıcılığı çox maraqlı və rəngarəngdir. Bu da insanı duymaq, anlamaq mövzusunda irəli gəlmişdir.

Bu yazıda tədqiqata cəlb edilmiş folklor nümunələri professor Sədnik Paşa Pirsultanlının toplayıb nəşr etdirdiyi «Unnu Ağcanın lətifələri» (Gəncə, «Əsgər-oğlu» 2000) kitabından götürülmüşdür. Sədnik Paşa Pirsultanlı «Karağan Usubun lətifələri» (Gəncə, 2001), «Dabrovol Qasımın lətifələri» (Gəncə, «Əsgər-oğlu», 2001) kitablarını da nəşr etdirmişdir. Ümumi tədqiqat işimizin tərkib hissəsi olan bu kitablar haqqında elmi mülahizələrimiz xüsusi yazılarda öz əksini tapacaqdır. Çağdaş lətifələrin də öz yeri var. Bunlar Molla Nəsrəddin lətifələrinin çağdaş dövrdəki davamıdır.

Lətifə qəhrəmanları. Dabrovol Qasım kimdir? Niyə ona Dabrovol Qasım deyirlər? Qasım Məmməd oğlu Alıyev 1890-cı ildə Tovuz rayonunun Qandallar kəndində anadan olub. Məlumdur ki, Çar Rusiyası azərbaycanlıları əsgər aparmırdı, əvəzində vergi alırdı. Gənc Qasım buna etiraz etmiş

və bildirmişdi ki, niyə qonşu millətlərin oğulları əsgər getsin, bizsə yox? Təlim görmək, silah atmağı öyrənmək, vətənin Keşiyində dayanmaq bizə də lazım deyilmi? Qasım qəti qərara gəlir ki, mən əsgər gedəcəyəm, özü də könüllü. 1914-cü ildə könüllü olaraq Rus ordusunda xidmətə getdiyi üçün ona «Dabravol Qasım» adı vermişlər. O, bu adla ömrü boyu öyünmüşdür. El arasında ötkəm olan, sözünü deməyi bacaran Qasımın müdrik kəlamları atalar sözü kimi səslənmiş, zarafatları, baməzə sözləri, dadlı-duzlu şirin-şəkər lətifələrə çevrilmişdir.

Qasım gəncliyindən qətiyyətli insan olduğunu əməlində, işində sübuta yetirmişdir. Rus ordusunda suvari dəstəyə qəbul olunan Qasım Birinci Dünya müharibəsində ağır yaralanır, çoxlu qan itirir. Qasım tanımadığı adamın qanının ona vurulmasına razılıq vermir. O, həkimlərə deyir:

- Hər hansı bir sərxoşun qanı mənim qanıma qarışa bilməz. Duru qanıma pis qan qatmaqdan, ölərəm.

Bir neçə gənc əsgəri boy sırasına düzülər. Qasım barmağı ilə əsgərlərdən birini göstərir. Həmin əsgərin qanını götürüb onun damarlarına yeridirlər. Bu əsgər milliyyətə çərkəz imiş.

Həkim deyir:

- Sən necə seçdin ki, o əsgər müsəlmandır?

Qasım deyir ki, onun milliyyətini görmədim, onun üzündə işıq, nur vardı.

Sonralar Qasım həmin əsgəri tapıb dost olur və ona deyir:

-Biz qan qardaşı olduq, sənin qanın mənə həyat verdi.

Onlar uzun illər qardaş kimi bir-birlərini unutmamışlar, arayıb-axtarmışlar. Bax, Qasım gəncliyindən belə inamlı, sədaqətli bir yol keçmişdir.

Böyük Vətən müharibəsi başlananda Qasımın həmkəndliləri öndə getmişlər. Qasım onlar üçün bir örnək, vətənpərvərlik nümunəsi olmuş, hətta Qasımın neçə oğlu könüllü olaraq Vətənin müdafiəsinə yollanmışdır. Qasım dəfələrlə çağırışçılar qarşısında çıxış etmiş, onları vətənimizi qorumağa səsləmişdir.

Qasım gözəl sınıqçı idi. Bununla bağlı onun gözəl bir lətifəsi vardır. «Kolxoz anbardarının qıçı sınır. Qasım deyir:

- Ə, necə oldu, qıçın qırıldı?

- Qasım əmi, düz yolda qıçım qırıldı.

- Ə, sənin düz yolda nə işin vardı, neçə ildir əyri yolla gedirsən. Nahaq yolunu dəyişmişən, sənin öz yolun var, düz yolda nə işin vardı ki, qıçını zay etdin?»

Gözəl bağban olan Qasım ayrı-ayrı vaxtlarda briqadir, qoruqçu olmuş, bir gün də olsa, təsərrüfatdan, zəhmətdən ayrılma- mışdır. O, həm də yaxşı ailə başçısı idi. Onun həmkəndlisi Sultan Orucun qızından on iki uşağı olub. Bunlardan dördü qız: Zərinə, Tamam, Gülxar və Güləbət, səkkizi oğlan: Yunis, Mirzə, Rzaqulu, Qulu, Əmir, Camal, Cəlal və Cahad (Həsən) olmuşdur ki, bunlardan bu gün yalnız Camal və Cahad qalır, qalanları dünyalarını dəyişmişdir.

Sözündə, hərəkətində qətiyyətli olan Qasım, həmkəndlilərinin söylədiklərinə görə, yersiz söz söyləməmiş, onun hər kəlamı məntiqə söykənərmiş, dedikləri də gec-tez öz yerini almış, düz çıxarmış. Bu

səbəbdən də hamı ona diqqətlə qulaq asar, onun hər sözünə böyük inam bəsləyərmiş. Bütün bu deyilən qiymətli cəhətlər onun lətifələrində genişliyi ilə özünə yer tapa bilmişdir. Onun həyatındakı psixoloji anlar, həyat hadisələrinə, insanlara münasibəti, düşüncəsi, həyata baxışı və digər keyfiyyətləri lətifələrində yaşayır. Həmin lətifələr Dabrovol Qasımın qəlbinin, düşüncəsinin tərcümanıdır. O, bu lətifələri və yadda qalan söyləmələri ilə özünə ölməzlik qazanmışdır.

Hamıya yaxşı məlumdur ki, lətifə adı çəkiləndə gözümüz önünə ilk öncə Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddin gəlir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu gün lətifə janrını müasir dövrə uyğun yeni boyalarla yaradan onlarla müdrikimizə rast gəlmək olur. Böyük hadisələri lakonik, qısa və yığcam halda, sadə bir dildə, incə bir yumorla xalqa çatdıran müdrik şəxsiyyətlər olmuşlar. Öz hazırcavablığı, sözü yerində demək qabiliyyəti ilə seçilən və məşhurlaşan belə insan-alimlərdən biri də Dabrovol Qasımdır.

Dabrovol Qasımın sözü bütöv insan, dostluğa möhkəm, sədaqətli olduğu üzə çıxarıla bilmişdir, incə cizgilərlə üzə çıxara bilmişdir.

Qasımın istər öz kəndliləri ilə, istərsə də yüksək vəzifəli dövlət məmurları ilə danışıqı, münasibəti eynidir. Onun nəzərində insan insandır. Yalançılardan, ikiüzlülərdən, yaltaqlardan və riyakarlardan zəhləsi gedir. Yeri gəldikcə onları sancmaqdan, tənqid atəşinə tutmaqdan xüsusi zövq alır. Lətifələrdən birinə nəzər salaq:

«- Ay sədr, təzə raykomumuz necə adamdır?

-Qasım əmi, deyilənə görə gözü dağınq adama oxşayır.

-Ondan qorxursansa, evinə qonaq aparma».

Lətifədən göründüyü kimi, Qasım kişi incə yumorla sədrdən xalqın qisasını almağı bacarır. Qasım ömrü boyu kiçik vəzifələrdə çalışsa da, həmişə kəndin, hətta, rayonun rəhbərləri də ondan çəkinmiş, el içində dilə-ağıza düşüb biabır olmaqdan qorxmuşlar.

«Qasım kolxoz sədrinə ilə rayon mərkəzinə gedirdi. Birdən sədr ağzını əli ilə tutub ufuldamağa başlayır. Qasım bir qədər onu süzüb soruşur:

-Ay sədr, nə oldu birdən-birə...

-Qasım əmi, üstünə sağlıq, ağıl dişim çıxır. O da məni möhkəm incidir.

Qasım kişi sədrin ağzını açıdırıb baxır və deyir:

-Baho, camaatın evi yıxıldı ki, sənə tamah dişin çıxır».

Lətifədən göründüyü kimi, Dabrovol Qasım Sovet rejiminin, bürokrat quruluşun qayda-qanunlarını yaxşı bildiyindən, hər şeyi sədrə eyhamla başa salır. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, Dabrovol Qasım sədrin rüşvətxorluğunu da, tamahkarlığını da üzünə birbaşa yox, dolayısı ilə sözaltı mənalarla çatdırır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Dabrovol Qasım xalqa bağlı bir insandır. Onun bir əli oddursa, bir əli sudur. Belə ki, kənddə hansı vəzifədə işləməsindən asılı olmayaraq həmişə kasıb təbəqənin üstündə durmuş, onların tərəfini saxlamışdır.

«Dabrovol Qasımın gözetçi işlədiyi dövr idi. Biçinə az qalmışdı. Kənd sakinlərinin Qasım kişiyyə böyük hörməti olduğu üçün mal-qaranı, ev quşlarını biçənək sahəsinə buraxmır, onun üzünə söz gəlməsini istəmirdilər. Günlərin birində Qasım kişi görür ki, bir nəfər adam biçənəkdə nə işə axtarır. Ot-ələfi ayaqlayıb yerə yatırır və xarab edir. Bir gün belə, iki gün belə... Axırda Qasım kişi dözə bilmir. Həmin adamı qabağına qatıb kolxoz idarəsinə gətirir, içəri girən kimi üzünü sədrə tutub deyir:

-Ay sədr, bu adam bilmirəm üç gündür ki, biçənəkdə nə axtarır. Onu da əlavə edir ki:

- Ancaq akt yazanda yazın ki, biçənəyə qaz girib. Qoy cəriməsi yüngül olsun».

Dabrovol Qasım hikmətli sözləri, ağayana təkmini ilə əsl kamillik mücəssəməsi olmuşdur. O, öz hazırcavablığı, fəhm-fərasəti, cəsərəti ilə xalq malına xor baxanları, onu talayanları, cızığından çıxanları həmişə yerində oturtmuşdu.

Yaxın dostu Həbib rayondan kəndə qayıdıb, kolxoz sədri vəzifəsində işləyəndə həmişə ona öyüd-nəsihət vermiş, camaatla

mülayim dolanmağı tövsiyyə etmiş, xalqın gözündən düşməməyi tapşırırmışdı. Sözünün axırında isə həmişə bunu əlavə edərmiş: «Çalış ki, xalqın gözündən düşməyəsən. Xalq atdığı daş daha uzağa düşər».

Qandallar kəndi dağın ətəyində yerləşdiyinə görə dağ zonasının başqa yerlərində olduğu kimi, burada da atəşpərəstlik daha güclü olmuşdur. Bu günün özündə oda, günəşə, suya sitayiş, dağa tapınma halları baş alıb gedir. Bir sözlə, islam dini başqa bölgələrdə olduğu kimi, buraya güclü təsir göstərə bilməmişdir. Çəsmə suyu kimi saf olan bu adamlar yalnız yeganə ilahi qüvvəyə, gözəgörünməz Tanrıya tapınmışlar. İslam dininin qayda-qanunları bu gün də onları ram edə bilməmişdir. Yenedən Dabrovol Qasının lətifələrinə qayıdaq.

Bizə yaxşı məlumdur ki, Azərbaycan xalqının özünəməxsus adət-ənənələri var. Qonaqpərvərlik, toylarda cıdır yarışı, aşıqların deyişməsi, pəhləvanların güləşməsi və s. Belə adət-ənənələrdən biri də söz güləşdirməkdir. Yəni hazırcavablıqdır. Qədim əfsanə və rəvayətlərdən bizə yaxşı

mələumdur ki, şahlar və hökmdarlar öz saraylarında qan yatıran, küsülüləri barışdıran, xalqı haqqa-ədalətə səsləyən, düşüncəli, ağıllı, söz yarışında qalib gələn adil insanlar saxlayardılar.

Molla Nəsrəddinlə Teymurləngin, Bəhlul Danəndə ilə Harun ər-Rəşidin, şair Həbibini ilə Sultan Yaqubun görüşləri tarixin yaddaşında qalan ən maraqlı səhifələrdəndir.

«Filin qardaşı gəlir», «Qoyunu qoyun, keçini keçi ayağından asırlar» kimi xalq deyimləri tarixi hadisələr zamanı lətifələrdən alınmış deyimlərdir. Lətifəni əfsanə, rəvayət, nağıl və digər janrlardan fərqləndirən ən başlıca cəhət onun zamanı, məkanı, tənqid etmək və gülüş hədəfi seçməsidir. Bir sözlə, hər lətifənin arxasında konkret tarix və hadisə durur.

Dabravol Qasım 1963-cü ildə vəfat etmişdir. Ondan əvvəl və sonra tay-tuşlarından çoxu öz dünyasını dəyişmişdir. Onların çoxunun adı belə unudulmuşdur. Lakin Qasımın adı unudulmur və bundan sonra da unudulmayacaqdır. Yaratdığı lətifələr onu zaman-zaman yaşadacaq, lətifə-

ləri, söyləmələri neçə-neçə nəsillərə ərmağan olacaqdır.

Lətifə janrı dünya folklorşünaslığında, eləcə də Azərbaycan folklorşünaslığında xüsusi yer tutur. Lətifələr də atalar sözləri və zərb-məsəllər kimi insan məişətinə mükəmməl daxil olmuşdur. Ağilla, zəkayla, dərin hikmətlərlə bağlı olan lətifə janrının Azərbaycan folklorunda Molla Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə kimi çox məşhur olan nümayəndələri vardır. Xalqın yaratdığı bir çox lətifə nümunələri sonralar onların yaradıcılıq xəzinələrinə daxil olmuşdur. Abdal Qasım, Dəvral Ələsgər kimi lətifəçilərin yaratdıqları nümunələr müəyyən mənada Molla Nəsrəddin deyimlərinə uyğun gəlir. Lakin XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda ictimai cəmiyyət köklü şəkildə dəyişdiyindən, o dövrdən bəri yaranan lətifələrin üzərində zamanın möhürü vardır. Tovuzlu Unnu Ağcanın, Dabravol Qasımın, Daşkəsənli Karağan Usubun nəşr olunmuş lətifələrindən aydın olur ki, sovet quruluşu, onun ədalətli və ədalətsiz qanunları həmin şəxslərin yaratdıqları lətifələrdə öz təcəssü-

münü tapmışdır. Həmin quruluşun bütün ziddiyətləri zamanın aynasında tam aydınlığı ilə görünür. Bizi heyratə gətirən odur ki, sovet dövründə ciddi təzyiqlərə baxmayaraq eldə-elatda yaşayan xalq müdrikləri heç nədən çəkinmədən obrazlı təfəkkürlərinin və yaddaşlarının köməyi ilə tarixən yaşaya biləcək, bədii cəhətdən mükəmməl lətifələr yarada bilmişdir. Bu cür izahı görən, fəlsəfi düşüncəyə malik, rəngarəng, dərin mündəricəli lətifə yaradıcılarından biri də Künə Dəmirdir.

Şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halları. Künə oğlu Dəmir Tovuz rayonunun Qaraxanlı kəndindəndir. El arasında sadəcə olaraq bu lətifə qəhrəmanına Künə Dəmir və yaxud İspalkom Dəmir deyirlər.

Künə oğlu Dəmir (Dəmir Həsən oğlu Məhəmmədağiyev) 1903-cü ildə Qaraxanlı kəndində sadə bir kəndli ailəsində doğulmuşdur. O, əvvəlcə öz kəndlərində mollaxanada oxumuş, «Qurani-Kərimi» əzbərdən öyrənmişdi. Təhsilli olduğu üçün sovet hakimiyyətinin ilk illərində onu komsomola özək katibi seçmişlər. Künə Dəmir bundan sonra Qazax Pedaqoji məktəbində təhsilini davam etdirməyə getmiş, 1932-ci ildə məktəbi bitirib,

Qaraxanlı kənd məktəbinə müəllim təyin olunmuşdur. Öz bacarığı, işgüzarlığı və təşkilatçılığı ilə fərqlənən Künə Dəmiri partkom və sonra da Qaraxanlı kəndinə kolxoz sədri təyin etmişlər. Ümumiyyətlə, Künə Dəmir ömrünün son anlarına qədər Qaraxanlı, Xatınlı, Qədirli, Cilovdarlı kəndlərində partiya təşkilatının katibi, daha çox kənd sovetinin sədri vəzifələrində yorulmaq bilmədən çalışmışdır.

O, 1973-cü il sentyabr ayının 4-də dünyasını dəyişmişdi. Künə Dəmir dünyasını dəyişsə də xalqın şüurunda, zəkasında nikbin bir obraz kimi yaşamaqdadır.

Künə Dəmirin lətifələrində sovet quruluşunun ədalətli və ədalətsiz cəhətləri xüsusi çalarlarla öz bədii əksini tapır. Biz müxtəsər olaraq onun iki lətifəsi üzərində dayanacağıq. «Yamaq görünəcək» lətifəsinə diqqət yetirək. «Xruşşovun dövründə belə bir qərar verilir: Qısa müddətdə Amerikaya çatmaq və onu ötüb keçmək.

Bu qərarla əlaqədar olaraq yerlərdə yığıncaqlar keçirilir. Tovuz rayon partiya komitəsinin plenumunda çıxış edən Künə Dəmir deyir:

- Amerikaya çataq, lakin onu ötüb keçməyək.

Raykom katibi pərt halda deyir:

- Nə üçün keçməyək?

Künə Dəmir deyir:

- Yoldaş katib, qabağa keçsək, arxadan şalvarımızın yamağı görünəcək».

Bu lətifədən tam aydın olur ki, Künə Dəmir iqtisadi cəhətdən çox geridə qalan, vətəndaşının şalvarı yamaqlı olan bir dövlətin belə xeyallara düşməsinə, özünü aldatmasına gülür, onu məsxərəyə qoyur. obrazlı təfəkkürünün köməyi ilə göz önündə şalvarı yamaqlı bir insan obrazı yaradır.

Başqa bir misal: «Künə Dəmirdən ərizə yazırlar ki, o, kənd soveti sədri kimi vəzifəsindən istifadə edərək normadan artıq həyət-yanı torpaq sahəsi götürmüşdür.

Rayondan komissiya gəlir. Onun həyət-yanı sahəsini ölçərkən verilən torpağın normadan çox az olduğu bəlli olur. Ona sual verirlər:

- Başqa yerdə də torpağın varmı?

- Əlbəttə, var. Mən necə kənd soveti sədriyəm ki, mənim başqa yerdə torpağım olmasın?

- Dəmir əmi, haradadır, gedək ölçək.

Künə Dəmir ciddi şəkildə əlini uzadıb deyir:

- Uzaqda deyil, balalar, çıxın ölçün torpaq damın belindədir».

Başqa bir misal: «Kənddə yeniyetmə bir aşığı olur. O gənc aşığın atası da vaxtı ilə babət aşığı olmuşdu. Gənc aşığı Dəmir kişiyyə deyir:

- Dəmir əmi, deyirlər ki, Aşığı Əsəd oxuyanda onun nəfəsindən otuzluq lampa keçirmiş.

Dəmir kişi onun sözünü təsdiqləyir və deyir:

- Elədir bala, mən Aşığı Əsədin məclisində çox olmuşam.

Oğlan üzünü Dəmir kişiyyə tutub deyir:

- Deyirlər, mənim atamın da gur səsi olub.

Dəmir kişi özünü yığışdırıb cavab verir:

- Hə, bir dəfə də sənin atan oxuyanda lampa sönüb».

Və yaxud:

«Həbib Tağıyev kənd təsərrüfatı şöbəsinin müdiri işlədiyi dövrdə pambıq sahələrinə baş çəkə-çəkə gəlib Qaraxanlıya çıxır. Künə Dəmir Qaraxanlı, Cilovdarlı, Qədirli, Əlimərdanlı və Xatınlı kəndlərini özündə birləşdirən «Kirov» kolxozunda təsərrüfat briqadiri işləyirdi. Tarlanın alaqdan son təmizlənmə işləri gedirdi. Həbib alaq otu basmış sahəni Künə Dəmirə göstərib deyir:

- Dəmir, həmişə mərdlikdən, təmizlikdən, düzlükdən danışırsan, bu nədir?

- Həbib müəllim, bu gün ona da əncam çəkərik.

- Yox, Dəmir kişi, bu olmadı. Düşmən evin içində ola-ola, kənarında düşmən axtarıyıq. Axşam mütləq büroya gəl.

- Nə deyirəm, gəl deyirsən, gəlim. Çarəmiz nədir?

- Həbib Tağıyev Künə Dəmirin hazır-cavab adam olduğunu bildiyi üçün özü belə deyirdi. O, katiblə sözləşib, Künə Dəmiri bir daha sınamaq istəyirdi.

...Büroda bütün məsələlər müzakirə edildikdən sonra söz Künə Dəmirin üstünə gəldi. Katib Künə Dəmiri ayağa qaldırıb dedi:

- Dəmir kişi, yoldaş Tağıyevin verdiyi məlumata görə, sənənin sahəni əlaq basıb.

- Yoldaş katib, başın haqqı pambığı əlaq otundan təmizlədib qurtarmışam.

Bunu eşidən Həbib Tağıyev yerindən qalxıb:

-Yoldaş katib, gözünün içinə kimi yalan danışır. Pambığı əlaq məhv edir.

İşi belə görən katib bığının altından gülümsünüb soruşur:

-Dəmir kişi, Həbib belə deyir, sən elə. İndi kimə inanım. Sənə, yoxsa Həbibə?

- Yoldaş katib, Həbibin ailəsi çox varlı olub. Hətta, o, anadan olanda qanovuza bü-

küblər. Biz isə çox kasıb olmuşuq. Mən doğulanda isə bezə büküblər. Əlbəttə, Həbibə inanmağın məsləhətdir».

Başqa bir misal: «Dəmir kişinin bir inəyi və bir eşşəyi olur. Hər ikisi bir gündə bala verir. Az keçmir ki, qoduq yetim qalır. İnəyi həm buzov, həm də qoduq əmir. Uşaqlara isə süd qalmır. Dəmir kişi əlini göyə qaldırıb deyir:

- Ay Allah, qoduğun anasını öldürdün, özünü də öldür ki, barı uşaqlara bir horralıq qalsın.

Səhər tezdən Dəmir kişiyyə xəbər verirlər ki, inək də öldü.

Dəmir kişi üzünü yenidən göyə tutub qışqırır:

- Sən necə Allahsan ki, qoduqla inəyi birbirindən seçə bilmirsən?!».

Və yaxud:

«Künə Dəmir təsərrüfat briqadiri işlədiyi dövrdə rayona təzə katib göndərilər. Katib gəzə-gəzə gəlir Kirov adına kolxozun pambıq tarlasına çıxır. Həmin gün bərk yağış yağdığından Dəmir kişi tut ağacının kölgəsində oturub fəhlələrlə söhbət edirdi. Birdən katibin gözü onlara sataşdı. Maşını saxladıb qışqırdı:

- Tez olun sahələrə, iş başına...

Künə Dəmir katibi tanımadığından ona fikir verməyib söhbətini davam etdirir. Əlqə-rəz, katib nə qədər qışqırırsa, ona fikir verən olmur. Əlacsız qalan sürücü siqnalı basır. Hamı söhbəti yarımçıq kəsib maşına tərəf boylanır. Künə Dəmir katibin maşınını tanıyıb ona yaxınlaşır.

Katib Künə Dəmirə və camaata bir-iki ağır söz deyib işləmələrini tələb edir. Yenə heç kəs yerindən tərpənmir. Katib hirsli-hirsli:

- Kaş yer palçıq olmayaydı. Onda görərdiniz sizi nə hala salardım – deyir.

Künə Dəmir:

- Yoldaş katib, elə bizim də amanımızı qıran palçıqdır. Yoxsa, rahatca işimizi görər, sizin də bal kimi şirin sözlərinizi eşitməzdik».

Künə Dəmir yaratdığı lətifələrdə halal zəhmət sahibi olan kəndlinin hansı çətinliklərlə üzləşdiyini adi bir dillə, hər kəsə anlatmağı bacarır. Onun deyim tərzini elə sərrastdır ki, qarşısındakını dərk etməyə məcbur edir.

Başqa bir misal: «Vaxtı ilə mərkəzdə, yerlərdə fəaliyyət göstərən qadınlar şurasının sədrləri Allaha bəndəlik eləmək istəmirdilər. Əllərində olan səlahiyyətlərdən istifadə edərək istədikləri adamı vəzifədən uzaqlaşdırır, həbs etdirir və partiya biletini əllərindən aldırırdılar. Gülzar Mehdiyevanın Tovuz, Çimnaz Aslano-

vanın isə Respublika Şurasının rəhbəri işlədikləri dövrdə qəribə bir hadisə baş verir. Künə Dəmirin rəhbərlik etdiyi Xatunlu sovetliyinin əhatəsində olan kəndlərin birində cavan bir qıza toxunurlar. Bu hadisədən xəbər tutan həmin təşkilatlar təcili rayon partiya komitəsinin büro iclasını çağırırdırlar. Bir neçə rəhbər işçinin, o cümlədən, Künə Dəmirin partiya biletini almaq qərarına gəlirlər. İclasın sonunda söz alan Dəmir deyir:

-Yoldaşlar, hamınız yaxşı bilirsiniz ki, mən bir yanı Murguz, bir yanı Torpaqqala, bir yanı isə Kür çayı olan min hektarlarla sahəyə rəhbərlik edirəm. Həmin yerin əhalisini, mal-qarasını və digər şeylərini göz bəbəyim kimi qoruyuram. Bəs niyə bu qızçıqaz o qədər də məsafəsi olmayan canını qoruya bilmir, bir hektar deyil, iki hektar deyil... Bütün qadınlara deyirəm, özünüzü qoruyun. Belə «xırda» işlərdən ötrü bizi də cəncəllərə salmayın».

Başqa bir misal: «Şair Fətəli ilə Künə Dəmir möhkəm dost idilər. Aralarından su keçmirdi. Hər yerə qoşa gedib, qoşa gəlirdilər.

Günlərin birində Fətəli bərk xəstələnir, can verməyə başlayır. Şairin bu halını görən kənd əhli onun yanına axışmağa başlayır. Şairin evi gündə neçə dəfə dolub boşalır. Fətəli ilə son görüşə getməkdə yalnız kənddən təkçə

Künə Dəmir ləngiyir. Vəziyyəti belə görən Zaloğlu Məhəmməd ondan soruşur:

- Ay Dəmir, sən ki, şairlə möhkəm dost olmusan. Axı tanıyan da, tanımayan da neçə gündür onun evindədir. Bəs, sən niyə getmirsən?

Künə Dəmir əlini dodağına aparıb deyir:

- Sus, Zaloğlu! Bəli, mən şairlə dost olmuşam və bu gün də dostam. Ancaq bilərəkdən aranı soyuduram ki, o dünyadan gedəndə başqaları kimi mənə də yanına çağırmasın».

Elə Künə Dəmirin sözünün qüdrəti də, kəsəri də bundadır. Onun lətifələri həmyerlilərinin yaddaşına elə hopmuşdur ki, onları unutdurmaq qeyri-mümkündür. İnanırıq ki, Künə Dəmirin lətifələri nəşr olunub, bundan sonra nəinki yurdumuzda, hətta onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda yayılacaq və xalqın mənəvi sərvətinə çevriləcəkdir. Onun adı Bəhlul Danəndə, Molla Nəsrəddin kimi məşhur lətifə ustaları ilə yanaşı çəkiləcəkdir.

Künə Dəmir həm də gözəl ailə başçısı olmuşdur. Oğlu Fərman ali təhsilli kimya-biologiya müəllimi olmuş, kiçik oğlu Məmməd rus dili müəllimidir. Qızları: Qaratel, Sinətel, Qənirə, Müşkünaz və Cəmilə – hamısı ali təhsil almışlar.

Bunlardan təkçə oğlu Fərman dünyasını dəyişmişdir. Onun da yurdunda övladları qalmışdır.

Ümumiyyətlə, Künə Dəmirin yurdunda böyük nəsil şəcərəsi – yüzdən artıq nəvə-nəticəsi qalır. Onun adını lətifələri ilə yanaşı övladları ləyaqətlə yaşatmaqdadır. Bizim üçün ən maraqlı odur ki, soydaşları onun lətifələrindən xüsusi zövq alırlar.

Müdrilik timsalı olan Molla Nəsrəddindən həm əvvəl, həm öz dövründə, həm də sonralar hazırcavab, sözü məqamında deyən, lətifələrini aforistik ifadələrlə bəzəyən, dadlı-duzlu söhbətləri ilə yaddaqalan aqillərimiz olubdur. Onlardan biri də çağdaşlarımızdan Kara-ğan Usubdur. Molla Nəsrəddinin layiqli da-vamçısı olan Usub Hüseyn oğlu Quliyev 1886-cı ildə səfali dağlar qoynunda, Daşkənsənin Qabaqtəpə elatında yerləşən Tapan kəndində dünyaya göz açmış, gülüş və zarafatla dolu maraqlı, müdrək bir ömür sürmüşdür. 1958-ci ildə 72 yaşında öz doğma kəndində vəfat etmiş və orada da dəfn olunmuşdur.

Karağan Usubun 15 övladı olmuşdur. Hazırda dörd oğlu – Hümbət, Binnət, Həməd, Həmdəm, 6 qızı – Savad, Zəhra, Əsmət, Minayə, Sehran, Zərqələm yaşayır. Onlardan da 60-a qədər nəvə-nəticəsi var.

Bir sözlə, Karağan Usub onu tanıyanların yaddaşında sözübütöv, hazır cavab və heç nədən qorxmayan, çəkinməyən bir şəxsiyyət kimi qalmışdır.

Hələ çoxlarının əvvəllər dünyada misli olmayan sülhsevər, indi isə totalitar rejim adlandırıldığı Sovet İttifaqının «vətəndaşı» olduğu zamanlar bu dövlətin iç üzünü sözlə mənalarla xalqa çatdırır, onun mənfi cəhətlərini bütün çılpahlığı ilə göstərir.

«Usub kişi səhər tezdən meşə idarəsinə gəlir. Bircə müdirin boş stoluna salam verir. Müdir gələndə Karağanın qeyri-adi hərəkətini, yeni salamını ona çatdırırlar.

Müdir deyir:

- Usub kişi, bu necə salamdır?

Usub kişi deyir:

- Bu stolda oturan azı on müdirə salam vermişəm. İndi onlar yoxdur, ancaq stol qalır. Yəqin ki, sizdən sonra da stol qalacaq. Yaxşısı budur, elə tez-tez dəyişən müdirlərə yox, yerində bərk-bərk duran stola salam verim».

Deməli, sovet quruluşunda insan ağına, kamalına görə yox, manqurtlaşmış, yaltaq sifətinə, simasızlığına görə rəhbər işə seçilirdi. Bütün bu mənfi hallar Karağan Usubun nəzərindən yayınmır. Eyni zamanda, rüşvət-

xorluğun, yalançılığın, korrupsiyanın meydan suladığı bu cəmiyyətdə oğru və quldurun da, yolkəsən və cibgirin də rəhbər işdə çalışanlar olduğu hamıya məlum idi. Lakin çoxları bu yaramazlıqları görüb göz yumduqları halda Karağan belə neqativ hallara dözmür və belə vəzifə sahiblərini tənqid atəşinə tutur. Məsələn:

«Güneykənd və Tapan camaatı kolxoz yığıncağı keçirirdilər. Karağan Usubun qardaşı Həmid kişi kolxoz sədri kimi hesabat verirdi. Birdən gözü qapının ağzında yabaya söykənmiş qardaşı Usuba sataşdı:

-Ay qardaş, taxıl xırmanı sahibsizdir. İclas qurtarana qədər xırmana göz qoy.

Usub:

-A başına dönüm, bizim camaatda xırman oğrusu yoxdur. Bir-ikisi var, o da yuxarıda yan-yörəndə oturub. Onlardan tər-pənən olsa, o saat xırmandayam».

Karağan Usub həmişə həqiqət carçısı olmuş, hamını bu yola, yalnız həqiqəti deməyə səsləmişdir. O, uzaqgörən aqlının gücünə arxalanaraq oturub-durduğu çörək yoldaşlarına, yaxın yoldaşlarına öyüd-nəsihət vermiş, hər birinə öz vicdanının səsinə qulaq asmağı məsləhət görmüşdü. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Karağan Usub haqqın, ədalətin tərəfdarı

olmuş, gücsüzün güclülər tərəfindən əzilməsinin qarşısını almış, harın vəzifəpərəstlər onun gözünün düşməni olmuşdur. Dediklərimizi sübut etmək üçün Karağan Usubun «Məmməd ölən» və «Sağ olsun qonaq» lətifələrinə nəzər yetirək:

«İki nəsil arasında biçənək üstə davadalaş olur. Təsadüfən Karağan Usub gəlib buraya çıxır. Yersiz torpaq davası salan tayfanın adamları ondan soruşurlar:

-Usub əmi, bir el ağsaqqalı kimi düzünü de. Bu yerin adı nədir?

Karağan:

-Məmməd ölən.

-Oldu atan rəhmətlik.

-Məmməd kimdir?

-Sizin babanız.

-Oldu atan rəhmətlik.

-Onda bu torpaq kimindir?

Karağan:

-Əlbəttə, sizin deyil. Ə, başa düşün, a bala, bura yol qırağıdır, burada Məmməd də ölə bilər, Məmməd vəli də. Bunun mətləbə nə dəxli var, torpaq dədə-babadan Gurzalılar nəslinə mənsubdur. Tapşırıydınız xətakar babanız öz torpağınızda öləydi, başqasının yerinə dava salmayaydı».

Və yaxud:

«Bir oğlan Karağan Usubun yanına gəlib deyir:

- Əmi, bilirsən ki, mən ata-ananın yeganə övladıyam. Allah köçənlərinizə rəhmət eləsin. Valideynlərim dünyadan köçüblər. Bağışlayın, Gəncədə bir qıza nişanlanmışam. Məsləhətə gəlmişəm, istəyirəm dağda olan evimizi satıb şəhərə köçəm.

Usub kişi:

- Atanın oğulsuz goru haqqı, bir söz deyə bilmərəm.

- Usub əmi, o nə sözdür, bəs mən atamın oğlu deyiləm?

- Ayə, atasının yurdunu satandan nə oğul olar?...»

Və yaxud:

«Karağan Usub ömrü boyu meşəbəyi işləmişdir. O, bir gün qanunsuz ağac kəsdiyi üçün bir uşağı döyür. Aradan illər keçir, oğlan orta məktəbi bitirir, ali təhsil alır, alim olur. Uşaq vaxtından qəlbində qalan acığı çıxmaq üçün bir ulaqla meşəyə gedir.

Usub kişi Bənövşəli talada göy çəmənə uzanıbmış. Cavan oğlan səslənir:

- Ay Usub əmi, hey, məni tanımadın?

Usub kişi təmkinini pozmadan deyir:

- Bəli, ay bala, tanıdım, nə qədər qocalsam da, mənim sərraf gözlərim adamlarla ulağı bir-birindən yaxşı seçir».

Və yaxud:

«Karağan Usub qardaşı Həmidlə Gəncəyə gəlir. Şah Abbas məscidinin yanında xırdavat dükanları varmış. Karağan Usub iki qəlyan almaq üçün bu dükanlardan birinə girir. Karağan deyir:

- Qardaş, bu qəlyanın biri neçəyədir?

Dükançı baxır ki, müştəri geyimindən dağ adamına oxşayır. Odur ki, bir az məzələnir ki, bir qəlyan alanda gərək üstündə bir çşək verəsən, yenə də haqqını verəsən.

Karağan dinməz-söyləməz dayanır. Axırda qardaşı Həmid gəlib çıxır və deyir:

- Ay qardaş, iki qəlyan almaq nə uzun çəkdi?

- Çox bahadır.

- Biri neçəyədir?

- Əslində bir abbasıdır, amma satıcı dədəsinin qiymətini də üstünə qoyub».

Və yaxud:

«Tapanda cavan bir aşiq yetişmişdi. Yaxşı saz havaları, bir-iki dastan da bilirdi. Axşamlar kəndin kişiləri bir evə toplaşmış, bu gənc aşığı oxudar, hər adam da bir manat verərdi. Beləliklə, aşığın hər axşam on-on beş

manat dövran pulu olardı. Bu dövran pulu gənc aşığı daxilən razı salmırdı.

Bir gün Gədəbəydən aşığın bir qonağı gəlir. Aşıq qonağa gileylənir. Axşam olur. Qonaq da aşıqla bərabər el məclisinə gedir. Dövran pulu yığılanda qonaq cibindən bir iyirmibeşlik çıxarıb sazın üstünə atır. Qonaq belə edir ki, o biri adamlar da ona baxıb aşığa çox pul versinlər.

Karağan Usub tez dillənib deyir:

-Qardaşlar, əl saxlayın, heç kəs aşığa bir qəpik də pul verməsin. Sağ olsun qonağı, hamının əvəzindən bu gecənin pulunu verdi. Gənc aşıq və qonaq öz pullarını götürüb, dinməz-söyləməz evə qayıdırlar».

Karağan Usub ailə-məişət məsələlərinə xüsusi fikir verən, namus, ismət və qeyrət rəmzi olan bir şəxsiyyətdir. Gözü dağınıqlar, onun-bunun namusuna sataşanlar, ailə qurmağı əyləncə sananlar onun gözünün düşmənidir.

Başqa bir misal: «Karağan Usub eşidir ki, bir oğlan onun qardaşı qızını götürüb qaçmaq istəyir. Bir də baxır ki, həmin oğlan atın üstündə oxuya-oxuya gəlir. O, armud ağacının dalına çəkilir ki, oğlanın nə oxuduğunu eşitsin.

Oğlan bir el mahnısı oxuyurmuş:

Başına döndüyüm bulağın yolu,
Gedəndə boş gedir, gələndə dolu.
Ağ sinən üstündə bənövşə kolu,
Dərsəm öldürərlər, dərməsəm ölləm.

Karağan ot biçinindən gəldiyi üçün əlində dəryaz (kərənti) varmış. O, ağacın dalından çıxıb deyir:

- A bala, səninki böyük Allahdan üzülüb, bənövşəni dərsən, bu kərənti ilə başını üzəcəyəm, dərməsən də ki, elə özün ölürsən».

Yurdumuzun hər yerində olan Molla Nəsrəddin nəvələrinin yaratdığı lətifələri toplayıb nəşr etdirmək çağdaş ədəbiyyatımız üçün əhəmiyyətli və olduqca vacibdir.

Həmişə sadəlik və halal zəhməti sevən Karağan Usub həyatı boyu meşəbəyi işləmişdi. O, təbiətə ürəkdən bağlı idi. Yaşılıqları, meşəlikləri çox sevirdi. Karağan Usub meşələrin qorunmasına, cavanlaşmasına, ağacların salınmasına, yaşadığı Tapan kəndinin bağ-bağata çevrilməsinə xüsusi səy göstərirdi. Onun Xədicə talasında, Xəlpərəkndəki «İmarət» adlanan sahədə, Şəmkir

çayının, Qaşqaçayın sahillərində yeni meşəliklərin salınmasında, cır meyvə ağaclarının peyvənd edilməsində xidmətləri böyükdür.

Karağan Usub saz-söz sənətinin vuruğunu idi. O, Aşıq Bəstinin, Aşıq Əsədin, Aşıq Mirzənin, Şair Cavadın, Aşıq Qaranın, Qaraçioğlu İbrahimin, Aşıq İslamın və başqa məşhur sənətkarların apardıqları məclislərdə dəfələrlə iştirak edib. O, hətta saz çalmağı da bacarırdı. «Dilqəmi», «Ruhani», «Qaraçı», «Baş sarıtel» onun ən çox sevdiyi havalar idi.

Karağan Usub xeyirxah və müdrik bir el ağsaqqalı kimi xalq arasında böyük nüfuza malik idi. O, adamlar arasında dedi-qodu və çəkişmələrə, hər cür narazılığa son qoyulması, insani münasibətlərdə dostluq, səmimiyyət və mehribanlığın bərpa olunması üçün əlindən gələni əsirgəməirdi. Daşkəsənlilər onun humanist əməllərindən bu gün də dərin minnətdarlıq hissi ilə söhbət açırlar.

Professor S.P.Pirsultanlı onun haqqında yazır: «Mən özüm 1954-1955-ci illərdə Karağan Usubla həmsöhbət olmuşam. Son dərəcə güclü hafizəyə malik insan idi. O,

Molla Nəsrəddinin, Bəhlul Danəndənin, Dabravol Qasımın, Göyçəli Bəhram Qamanovun, Gəncəli Baməzə Musanın, Unnu Ağcanın (Tovuz) və başqalarının yaradıcılığını, müəllifi məlum olmayan lətifələri gözəl bilirdi. Həmin lətifələri elə duzlu, təbii, canlı şəkildə danışdı ki, onu dinləməkdən doymaq olmurdu.

Karağan Usubun Gəncəli Baməzə Musa haqqındakı söhbətləri də maraqlı idi. O, Musanın adı ilə bağlı gülməcələri də xüsusi bir həvəslə söyləyirdi».

«Baməzə Musanın arvadı Hürücahan çox çirkin imiş. Bəylər Musaya sataşıb deyərmişlər:

- Ə, Musa, heyfin gəlmir, bizim pulları alıb bu çöpür Hürücahana yedizdirirsən.

Musa isə eyhamla deyərmiş:

-Hürücahanın üzünə baxanda ağca xanımları yadıma salıram».

Bu gün el arasında Karağan Usub adı ilə bağlı xeyli lətifə və söyləmələr gəzib dolaşmaqdadır. Bəlkə də Karağan Usubun adı ilə söylənən lətifələrin çoxu ondan qabaq və ya onun sağlığında yaranmışdı. Yaxud ola bilsin ki, o, bunların çoxunu

kimdənsə eşidib, öyrənmiş və yaddaşına köçürmüşdür.

Cəsarətlə deyə bilərik ki, milli yumor yaradıcılığımızda, bədii gülüş sənətimizdə Karağan Usubun yeri və dəsti-xətti görünməkdədir.

Bundan başqa, məşhur yumor qəhrəmanları – Molla Nəsrəddin, Bəhlul Dənəndə və onlarca başqalarının sırasında bu gün biz Karağan Usubun da adını fərəhlə çəkə bilərik.

Öz tərbiyəvi məzmunu, aforistik qayəsi ilə diqqəti cəlb edən bu sənət nümunələri Karağan Usubun dərin ağıl və zəkası barədə təsəvvürü daha da genişləndirir.

Karağan Usubun bizim tərəfimizdən toplanmış otuz üç lətifəsi türk mətbuatında, qırxı isə yerli qəzetlərdə nəşr olunmuşdu.

Yurdumuzun hər guşəsində Molla Nəsrəddin kimi hazırcavab, elin söz biliciləri olmuşdu. Onların el arasında çoxsaylı lətifələri, duzlu yumoru, söz-söhbətləri bu gün də yaşayır, dildə-ağızda gəzir. Bu mənalı sərəvtləri bir-bir üzə çıxarmaq,

toplayıb çap etdirmək və xalqa çatdırmaq lazımdır.

Söz bilicilərinin çoxu yalnız ayrı-ayrı bölgələrdə məşhurdurlar. Odur ki, yaradıcılıqları məhəlli xarakter daşıyır. Molla Nəsrəddin nəvələrinin lətifələri yazıya alınıb, çap edildikdən və geniş oxucu kütləsi arasında yayıldıqdan sonra ümumxalq malına çevrilir və özünün bəşərilik vəsiqəsini xalqdan alır.

Mən özüm də xalq yaradıcılığı örnəklərini toplamaqla yanaşı, yeri düşdükcə şeir və nəsr əsərləri yaradıram. Hətta, mənim lətifə yaradıcılığım da var. Özümdən xəbərsiz iş yoldaşım professor Xəlil Yusifli lətifələrimi toplayıb ayrıca kitab şəklində nəşr etdirmişdir. (2005) İkinci lətifə kitabımı dosent Sahib İbrahimli toplayıb nəşr etdirmişdir. (2005) Həmin lətifə kitablarını oxuyan professor Sadiq Şükürov öz elmi qənaətlərini belə ifadə etmişdir. “Sədnik Paşayevin nəslrlə yazdığı lətifələr sadə və şirin, xalq dilindən ibarətdir. Bunların içərisində ideyaca müasir həyatla – Şəkili İsmayıl bəy Nakamın (1839-1906), “Lətifnamə” əsəri ilə səsleşən-ləri də var ki, bu da Sədnik Pirsultanlının klassik

ənənəyə bağlanmasıdır. Sədnik Pirsul-tanlı da Nakam və Dədə Yedigâr kimi xüsusi şairlik təbinə malik olmuş və çox əsər yazmış, bir çox xalq lətifələrini toplayıb, nəzəri cəhətdən onların mahiyyətini aydınlaşdır-mışdır. Bu lətifələri nəzəri cəhətdən izah edərkən, belə doğru qənaətə gəlir: Mənim toplayıb yazdıqlarımın böyük bir əksəriyyəti köhnə klassik poeziyanın hekayələrinin təkrarından ibarət olsa da, müasir səslənir. Sədnik yazır ki, hökmdar bir nəfərə əlli şallaq vurul-masını əmr edir. Hökm icra olunur, müqəssir ayağa qalxıb hökmdarın qarşısına gəlib təşəkkür edir. Hökmdar soruşur bu nə təşək-kürdür... Sən mənə yeni həyat verdin, hakimi mütləq kimi məni öldürdüərə bilərdin.

Bu lətifə müasirliyi ilə adamı düşündürür. Cılız insanlar hakimiyyətdə olanda elmlil adamlar ilbiz kimi süründürülür.

Sədnik Pirsultanlının mənzum lətifələrində köhnə mövzuların, çeynənmiş fikirlərin, təkrarından əmələ gələn yorucu bir yeknəsəklik yoxdur. Belinski deyirdi ki, köhnə mövzunu yeniləşdirmək istedadın kamilliyidir. Professor Sədnik Paşayev köhnə mövzuya yeni məna verməyi bacaran elm ada-

mıdır. Müasir dövrdə şifahi xalq ədəbiyyatını onun kimi bilən çox azdır. Belə adamı qorumaq ağıllı insanların borcu olmalıdır. Axı, onun dediyi kimi “Tut ağacından saz da olar, paz da olar...”.Sədnik Pirsultanlı birdir, pirdir, pakdır-pakdır...”

Nəticə

Əsərin əsasını təmsillərin və lətifələrin tədqiqi əhatə edir. Ona görə də əvvəl təmsillərin mövqeyindən, sonra isə lətifələrin ictimai dəyərindən söz açmışıq. Təmsillər haqqında müxtəsər olaraq aşağıdakıları demək olar:

«Təmsilin tarixi obrazlı sözün tarixi qədər qədimdir. Təmsil həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatında, həm şifahi, həm də yazılı sənətdə, həm ən qədim dövrlərdə, həm də bizim günlərdə mövcud olan ciddi, kəskin, fəal və böyük ictimai-əxlaqi təsirə malik ədəbi formadır. Bir ədəbi forma, bir janr kimi təmsilin müəyyən olmuş poetikası, tələbləri, normaları, spesifik tematikası, üslubu və surətlər aləmi, dünyaca məşhur nümayəndələri vardır. Təmsil janrının ayrıca bir ədəbi növ kimi formalaşmış xüsusi sima kəsb etməsində şifahi təmsil təcrübəsi, müştərək ədəbi səyi nəticəsində təmsil janrı güclü bir dünyəvi ədəbi forma kimi kamala çatmışdır. Qeyd edilməlidir ki, təmsil janr olaraq bir zərurət kimi meydana gəlmişdir».

Təmsillər yurdumuzun hər yerində yox, daha çox Ucar və Kürdəmirin Şilyan kəndlərində, Gədəbəyin ayrı-ayrı kəndlərində və başqa bölgələrdə yayılmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, təmsillərə nisbətən lətifələr daha kütləvi janrdır və o, xalq arasında daha geniş yayılmışdır.

Biz araşdırmalarımızda Molla Nəsrəddin və Bəhlul Danəndə lətifələrindən deyil, XX əsrdə yaranmış müasir lətifələrdən bəhs etmişik. Daha doğrusu, «Gəncəbasar lətifələri»nin qəhrəmanları olan Karağan Usub, Unnu Ağca, Dabravol Qasım və Künə Dəmir kimi lətifə qəhrəmanlarının həyat və yaradıcılığından danışılmış, geniş tədqiqata cəlb edilmiş, onların həyatına və yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Biz indidən deyə bilərik ki, «Gəncəbasar lətifələri» gələcəkdə daha böyük aspektdə tədqiq olunacaqdır. Burada zəngin bədii material toplanılmışdır.

Əlbəttə, axtarışlar davam edir. Qarğa Məcidin, Qıçqırıqlı Məhəmmədin, Dəvral Ələsgərin, Baməzə Musanın, Bəhram Qamanovun və Astaflı Xanımın lətifələrindən nümunələr göstərir ki, onların

yaratıcılığı da diqqət mərkəzinə çəkilməli və lətifləri toplanılıb nəşr olunmalıdır. Folklorşünas Sədnik Paşayev yazılarında xəbər verir ki, Şirvan lətifələri də yaxın zamanlarda işıq üzünə görəcəkdir. Belə olduqda XX əsrə əhatə edən lətifələr toplusu meydana çıxacaqdır ki, o da biz araşdırıcılara yeni imkanlar açacaq və əlimizdən tutacaqdır.

Azərbaycan folklorşünaslığında indiyə qədər Molla Nəsrədin və Bəhlul Danəndə lətifələrindən söz açılmışdır. XX əsr lətifələrinin tədqiqi folklorşünaslığımızda yeni mövzudur.

Azərbaycan folklorunda gülüş doğuran folklor janrları təmsil, lətifə, meydan tamaşaları və ya qaravəllilərdən ibarət deyildir. Biz burada bilməcələrə, gülməcələrə, mübaliğə və digər folklor janrlarına yer ayırmamışıq. Əlbəttə, bu işin başlanğıcıdır. Bu tədqiqat işini davam etdirməyə gələcəkdə də ehtiyac duyulacaqdır. Otağa pəncərədən işıq düşdüyü kimi, könüllərə də gülüş vasitəsi ilə sevinc payı gəlir, insanda xoş əhval-ruhiyyə yaradır.

Əlbəttə, Azərbaycan xalq təmsilləri tamamilə yığılmamışdır. Eyni zamanda topladığımız təmsillərin də az bir qismini tədqiqata cəlb etmişik.

Tədqiqata cəlb edilmiş lətifələr Gəncəbasardan toplanılmış lətifələrdir. Biz bundan sonra Şirvan lətifələrini çap etdirəcəyik. Bu da hələ işin az bir hissəsidir. Məlumdur ki, Molla Nəsrəddindən sonra yaranan lətifələr XX əsrə-Sovet dönməsinə düşür. O dövrdə yaranan lətifələr daha ictimai məzmununa malikdir. Sovet dönməsində yurdumuzun bütün guşələrində diqqəti cəlb edən çox sayda lətifələr, hətta təmsillərdə yaranmışdır. Odur ki, yurdu başdan-başa dolaşaraq bu zərif, lətafətli lətifələri həvəslə toplayıb nəşr etdirib xalqa çatdırmaq lazımdır. Xalqımız belə müstəqillik qazanandan sonra acınacaqlı keçən günləri unutmaq o dövrdə yaranan lətifələr vasitəsilə o zamana gülmək istəyir. Həm də xalq özündə qürur hissi keçirir ki, o dövrdə də zamanın təzyiqlərindən qorxmayan elə istedadlı şəxsiyyətlərimiz olmuşdur ki, onlar bir-birindən gözəl lətifə və təmsillər yaratmışdılar. Onları yaymağı, yaddaşlara, zehin-

lərə həkk etməyi bacarmışlar. Unnu Ağcanın, Dabravol Qasımın, Qaraxanlı Künə Dəmirin, Qarğalı Məcidin, Hıçqırıqlı Məhəmmədin, Karağan Usubun yaratdıqları dadlı-duzlu, böyük məna kəsb edən lətifələri heç də Molla Nəsrəddinin, Bəhlul Danənəndənin, Cuğanın və Təməlin lətifələrindən geri qalan deyildir. Onların lətifələrinin üstündən əsrlər keçib, yəni öz ömürlərini kifayət qədər yaşayıb, bitginləşmişlər. Bizim topladığımız və toplayacağımız lətifələri zaman keçdikcə öz təkamülünü başa çatdırdıqca kamal dövrünə çatıb, daha da cilalanaraq püxtələşəcəklər. O zaman bu lətifələrin hər biri ölməz abidəyə çevriləcəkdir.

Sədnik Paşa Pirsultanlının (Paşayev Sədnik Xəlil oğlu) qısa tərcüme-yi-halı

1. Paşayev Sədnik Xəlil oğlu.

2. Pirsultanlı.

3. Şair.

4. Filologiya elmləri doktoru, professor.

5. 1988-ci ilin dekabr ayının 30-da “Əmək vətəranı”, 1992-ci ilin may ayının 4-də “Əməkdar Mədəniyyət işçisi”, 2007-ci ilin yanvar ayında “Qabaqcıl Təhsil işçisi”, Türkiyə Cumhuriyyəti Kültür Bakanlığının “Təşəkkür belgesi”-ni almışdır.

6. 20 may 1929-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Daşkəsən rayonunun Qazaxyolçular kəndində anadan olub.

7. 1946-cı ildə “Daşkəsən” qəzetində “Zəfər bayramı” adlı ilk şeiri çap olunub.
8. Natamam orta təhsilini Qazaxyolçular kəndində, orta təhsilini Dəstəfur internat məktəbində alıb. 1950-ci ildə H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Gəncə Dövlət Universitetinin) birinci kursuna qəbul olunub, 1954-cü ildə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirib.
9. 2004-cü ildən AYB-nin üzvüdür.
10. 1955-ci ildən 1970-ci ilə qədər “Yeni Daşkəsən” (Daşkəsən), “Mübariz” (Goranboy) və “Yenilik” (Kəlbəcər) rayon qəzetlərində redaktor, “Kirovabad kommunisti” qəzetinin məsul katibi işləyib. 1970-ci ilin oktyabr ayında H.B.Zərdabi adına Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutuna müsabiqə yolu ilə müəllim qəbul olunub, baş müəllim, dosent vəzifələrində işləyib. Hal-hazırda Gəncə Dövlət Universitetinin professorudur.
11. 1993-cü ildə Ankarada keçirilən “İpək yolu uluslararası xalq ədəbiyyatı simpoziumu”nda və Nevşehirdə keçirilən “Hacı Veli Bektaş” törəməndə məruzəçi kimi çıxış edib.

1955-ci ilin iyul ayından “Bilik” cəmiyyətinin, 1960-ci ilin iyun ayından Jurnalistlər Birliyinin, 1989-cu ilin aprel ayından Aşıqlar Birliyinin, 1998-ci ilin oktyabr ayından Azərbaycan Vətən Müharibəsi Veteranlar Birliyinin (fəxri), 2003-cü ilin iyun ayından Yeni Azərbaycan Partiyasının, 2004-cü ilin aprel ayından Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

12. Almaniya Avropa Türk-İslam Birliyinin dəvəti ilə “Yunus İmrəyə sevgi ili” kutlamalarında məruzəçi kimi çıxış edib, Türkiyədə elmi konfraslarda və simpoziumlarda iştirak edib, İranda yaradıcılıq səfərində olub.
13. 2007-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi”, 2009-cu ildə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunub.

14. Kitablarının siyahısı

1. Lalə, Aşıq Bəsti. Gənclik, Bakı, 1969, 55 səh, 10.000 nüsxə.
2. Yaşayan əfsanələr, Gənclik, Bakı, 1973, 78 səh, 4.000 nüsxə.

3. Xəstə Qasım, Gənclik, Bakı, 1975, 64 səh, 2.200 nüsxə.
4. Yurdumuzun əfsanələri, Bakı, 1976, 45 səh, 30.000 nüsxə.
5. Nizami və folklor, Bilik, Bakı, 1976, 65 səh, 2.500 nüsxə.
6. Yanardağ əfsanələri, Gənclik, Bakı, 1978, 160 səh, 20.000 nüsxə.
7. Azərbaycan xalq yaradıcılığının inkişafı, Bilik, Bakı, 1981, 40 səh, 1000 nüsxə.
8. Nizami və xalq əfsanələri, Gənclik, Bakı, 1983, 128 səh, 4.000 nüsxə.
9. Bayatılar (toplayanlar: V.Vəliyev, S.Paşayev), Yazıçı, Bakı, 1985, 200 səh, 40.000 nüsxə.
10. Azərbaycan əfsanələrinin öyrənilməsi, Bilik, Bakı, 1985, 70 səh, 500 nüsxə.
11. Azərbaycan xalq əfsanələri, Yazıçı, Bakı, 1985, 285 səh, 50.000 nüsxə.

12. Azərbaycan mifoloji mətnləri, Elm, Bakı, 1988, (toplayanlar Sədnik Paşayev, Maqbet Əhmədov, Arif Rəhimov, Arif Acalov), 180 səh, 25.000 nüsxə.
13. Azərbaycan folkloru və aşıq yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 1989, 88 səh, 500 nüsxə.
14. Azərbaycan xalq dastanlarının tədrisinə dair (metodik göstəriş), Bakı, 1989, 48 səh, 500 nüsxə.
15. XIX əsr Azərbaycan aşıq yaradıcılığı (dərs vəsaiti), Azərbaycan DPI-nin nəşriyyatı, Bakı, 1990, 98 səh, 500 nüsxə.
16. Öz səsim (şeyrlər), İdeya nəşriyyatı, Gəncə, 1990, 72 səh, 500 nüsxə.
17. Azərbaycan xalq söyləmələri, Yazıçı, Bakı, 1992, 211 səh, 10.000 nüsxə.
18. Pirsultan bulağı (şeyrlər), Elm, Bakı, 1994, 110 səh, 1000 nüsxə.
19. İnciçiçəyim (şeyrlər), Gəncə, 1996, 100 səh, 500 nüsxə

20. Karağan Usubun lətifələri, Gəncə, 1997, təkrar 2000, 2001, 37 səh, 1000 nüsxə.
21. Xalqın söz mirvariləri, Azərnəşr, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.
22. İlahi bir səs (şeyrlər), Gəncə, 1999, 110 səh, 500 nüsxə.
23. Unnu Ağcanın lətifələri, Ekologiya nəşriyyatı, Gəncə, 1999, 60 səh, 500 nüsxə.
24. Ağdabanlı şair Qurban, Gənclik, Bakı, 2000, 177 səh, 500 nüsxə.
25. Dabrovol Qasımın lətifələri, «Əsgəroğlu», Gəncə, 2001, 62 səh, 200 nüsxə.
26. Yəhya bəy Dilqəmə el-oba məhəbbəti, Bakı, Ağah 2001, 105 səh, 600 nüsxə.
27. Aşıq Bəsti “Bənövşələr” “Əsgəroğlu”, Gəncə, 2001, 80 səh, 300 nüsxə.
28. Heca vəznli şeir və mənzum atalar sözləri, Gəncə, Ağah, 2001, 110 səh, 200 nüsxə.
29. Heca vəznli tapmacaların inkişafı, AGAH nəşriyyatı, Gəncə, 2001, 110 səh, 300 nüsxə.

30. Azərbaycan eposunun əfsanə qaynaqları, Azər nəşr, Bakı, 2002, 102 səh, 500 nüsxə.
31. Qaraxanlı Künə Dəmirin lətifələri, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 51 səh, 200 nüsxə.
32. Qamışlı şair Rüstəm, «Laçın qaya, çal yadıma düşəndə», Gəncə, «Pirsultan», 2002, 80 səh, 300 nüsxə
33. Yuxular olmasaydı, «Pirsultan», 2002, 60 səh, 150 nüsxə.
34. Ozan-Aşıq sənətinin nəzəri məsələləri, Bakı, Ozan, 2002, 208 səh, 250 nüsxə.
35. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, I cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 203 səh, 150 nüsxə.
36. Ozan-Aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar, II cild, Gəncə, «Pirsultan», 2002, 230 səh, 100 nüsxə.
37. Bir içim nəğmə (şeyrlər), Gəncə, «Pirsultan», 2003, 70 səh, 100 nüsxə.
38. Heca vəznli bayatı və qoşma möcüzələri, Gəncə, «Pirsultan», 2003, 80 səh, 100 nüsxə.

39. Gəncəbasar lətifələri, Gəncə, «Agah», 2005, 201 səh, 300 nüsxə.
40. Bir çiçək də Vətəndi, Gəncə, 2005, 127 səh, 200 nüsxə.
41. Əsətlər, əfsanələr, rəvayətlər (S.P.Pirsultanlı və digər müəlliflər), “Şərq-Qərb”, 2005, 304 səh, 2500 nüsxə.
42. Mir Cəfər Bağırov yaddaşlarda, «Pirsultan», Gəncə, 2005, 80 səh, 100 nüsxə.
43. Eldən-obadan eşitdiklərim, Gəncə, «Agah», 2005, 170 səh, 200 nüsxə.
44. Yıldızdağdan əsən külək, Gəncə, 2006, 100 səh, 200 nüsxə.
45. Azərbaycan folkloruna dair tədqiqlər, Gəncə, 2006, 402 səh, 200 nüsxə.
46. Publisistika və folklor, Gəncə, 2007, 330 səh, 200 nüsxə.
47. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərinin ədəbi abidələrimizlə müqayisəli tədqiqi, Elm, 2007, 310 səh, 500 nüsxə.

48. Pirsultan Pınarı (Şeirlər), «Pirsultan», Gəncə, 2007, 666 səh, 100 nüsxə.
49. Saz nəfəsli şeirlərim, «Pirsultan», Gəncə, 2008, 121 səh, 200 nüsxə.
50. Aşıq Şəmşirin poetik aləminə səyahət, “Təknur”, Bakı, 2008, 295 səh, 500 nüsxə.
51. Azərbaycan türklərinin xalq əfsanələri, Azər-nəşr, Bakı, 2009, 427 səh, 200 nüsxə.
52. “Novruz-Qəndab” və digər məhəbbət dastan-larının müqayisəli tədqiqi, Azər-nəşr, Bakı, 2009 112 səh, 200 nüsxə.
53. “Aşıq Tifil Əsəd və Aşıq Ağbulaqlı Aqil”, “Pirsultan”, Gəncə, 2009 114 səh, 100 nüsxə.
54. “Qızıl beşik və Ana maral”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 126 səh, 100 nüsxə.
55. “Lilpar bulağı”, “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 120 səh, 100 nüsxə.
56. Azərbaycan aşıq yaradıcılığına dair araş-dırmalar, “Azər-nəşr”, Bakı, 2010, 260 səh, 200 nüsxə.

57. Azərbaycan folklorunda gülüş”, Gəncə Dövlət Universitet nəşriyyatı, 2010, 130 səh. 200 nüsxə

15. Sədnik Paşa Pirsultanlıya həsr olunmuş kitablar.

1. Ələsgər Əlioğlu. “Sədnik Paşanın yaradıcılıq yolu”. “Səda”, Bakı, 1996. 52 səh. 100 nüsxə

2. Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında. “Pirsultan”, Gəncə, 2003, 410 səh. 300 nüsxə.

3. Seyfəddin Rzasoy. “Azərbaycan folklorşünaslıq tarixi və Sədnik Paşa Pirsultanlı”. “Nurlan”, Bakı, 2008. 212 səh. 500 nüsxə

4. Qasım Qırxqızlı. “Sədnik Paşa Pirsultanlının bədii yaradıcılığı”. “Pirsultan”, Gəncə, 2010, 130 səh, 100 nüsxə.

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ 4

I FƏSİL

Azərbaycan folklorunda gülüş 11

II FƏSİL

Lətifələrimizin yeni qəhrəmanları 70

NƏTİCƏ 114

Sədnik Paşa Pirsultanlının (Paşayev
Sədnik Xəlil oğlu) qısa tərcümeyi-halı 119

Sədnik Paşa Pirsultanlı
Professor, filologiya elmləri doktoru

Azərbaycan
folklorunda gülüş

Kompüter tərtibatçısı:
Turanə İmanova

Yığılmağa verilmişdir: 25.05.2010
Çapa imzalanmışdır: 12.06.2010
Qiyməti müqavilə yolu ilə
Tiraj: 200